

Richard Hoggart

MŰVELŐDÉS, GONDOLKODÁS,
SZOKÁSOK

(Az angol munkásosztály – belülről)

szerepüket sem tudatosan vállalták; nem ismerik a társadalmi kommunikáció tudatos szerepvállalását.

Nagy ritkán lép ide olyasvalaki is, aki úgy tekint körül a nincsteleneke menedékhelyén, mintha a Konzervatív Klub lenne, ő maga pedig a város egyik előkelő városatyája. Kopott ruhájában mindazonáltal fesztelenül mozog, végighalad az asztalok között kedvenc helyéhez, mosolyogva bólint jobbra-balra, s magabiztos fellépésén mit sem változtat, hogy köszöntését senki sem fogadja. Az adott körülmények között hetyke viselkedést alakított ki, s a maga szemében boldog ember. A többség azonban álmodozik: lobogó tűzű kandallóról, rendszeres és bőséges étkezésekről, feleségről, aki meghallgatja történeteit, cigarettát és sört fedező zsebpénzről, egy kevéske kis „megbecsüléstől”. Nem csoda, hogy a teremőr is tiszteltet kelt bennük: egyesek már odaig jutottak önbecsülésük elvesztésében, hogy semmiféle fölényt nem tudnak mutatni vele szemben, sőt még csak utálni sem képesek őt.

3. Fejezet

„AZOK” ÉS „MI”

A. „Azok”: „Önézet”

A legtöbb csoport feltehetőleg zártkörűségéből meríti ereje jó részét, abból az érzésből, hogy kirekeszti mindazokat, akik nem „mi” vagyunk. Hogyan nyilvánul ez meg a munkásosztály tagjaiban? Hangsúlyoztam már, milyen nagy ereje van az otthonnak meg a szomszédságnak, s arra a következtetésre jutottam, hogy ez az erő részben abból az érzésből fakad, hogy a külvilág idegen és gyakran ellenséges, a játszmában a legtöbb adu a külvilág kezében van, s így nehéz lenne egyenlő félként felvenni vele a küzdelmet. Nevezhetjük ezt – hogy a munkások által oly gyakran használt kifejezéssel éljünk – az „azok” világának. Az „azok” összetett szereplő, a vidéki paraszt–kastély viszonyok korszerű városi megnyilvánulási formája. Az „azok” világa a főnökök világa, függetlenül attól, hogy a főnök magánszemély-e, vagy pedig – s manapság egyre gyakrabban ez az eset – közhivatalnok. Az „azok”, az adott esettől függően, csupa olyan személy, aki nem tartozik a munkások által személyesen ismert kevesek közé. A körzeti orvos, ha odaadó munkája révén megnyeri páciensci szívét, orvosként nem tartozik „azok” közé, de mint társadalmi lény, feleségével együtt, mégis oda tartozik. Egy lelkeszt viselkedése alapján is „közéjük” tartozónak tekinthetnek, vagy nem. Az „azok” kategóriájába tartoznak a rendőrök és mindazok a közhivatalnokok vagy városi hatósági alkalmazottak, akikkel mun-

kásembereknek dolguk akad: tanítók, oktatói ellenőrök, „a cég”, a helyi bíróságok tagjai. Valaha a környezettanulmányt végző hivatalnok, a gyámhatóság képviselője, a munkaközvetítő megbízottja mind nevezetes személyiség volt e kerületekben. Különösen a nagyon szegények számára jelentenek homályos, de nagy létszámú és hatalmas csoportot, amely szinte minden mozzanatában kihatással volt életükre: az egész világ megoszlik e két kategória: az „azok” és a „mi” között.

„Azok, akik »fent ülnek«, a »fejesek«, akik fizetik a munkanélküli-szegélyt, behívják az embert katonának, háborúba parancsolják az ifjúságot, bírságot, a harmincas években arra készítették az embert, hogy kettéválassa családját, különben nem kapott volna szociális segélyt, akik »végül elkapják az embert«, akiknek »egy szavát sem lehet hinni«, »finoman beszélnek«, »kiforgatják a szavakat«, sohasem mondják meg, »mi a helyzet« (pl. ha valamelyik családtag kórházban fekszik), »megkötik kezéd-lábad«, »ahol csak tehetik, átvernek«, »megidéznék«, akik »mind egy gyékényen árulnak«, és úgy kezelik a szegény embert, »mint a szart«.

Az angol hatóságok, különösen a XIX. század első felében, gyakran léptek fel kíméletlen erőszakkal. Egészében véve azonban, és különösen a XX. században, az „azok” kifejezésnek nincsen erőszakos vagy durva csengése a munkások számára. Ez nem néhány európai ország proletariátusának az „azok”-ja, nem a titkosrendőrséget, a nyílt erőszakot és a rejtélyes eltűnéseket jelképezi. Mégis, a munkásemberek között, némi joggal, él az érzés, hogy gyakran hátrányban vannak, hogy a törvény jó néhány esetben határozottabban lép fel velük, mint másokkal szemben, és hogy csip-csup ügyekben elfogultabban ítélkeznek ellenük, mint más csoportok ellen. A munkások utcasarki fogadásai, mint ahogyan gyakran emlegetik, kockázatos vállalkozások; pedig ha „csendélyezett” fogadóirodával játszanának, senki sem találna ebben kivételalót. Ha egy munkás ünnepel és berüg, ez rendszerint kocsmában történik, és nagyobb a kockázata, hogy bekísérik, mint annak, aki otthon tartja italait. A munkásembereknek egészen más a viszonyuk a rendőrséghez, mint a középosztálybelieknek. Gyakran éppenséggel jó ez a kapcsolat, de akár jó, akár rossz, a munkások hajlamosak úgy te-

kinteni a rendőrt, mint akinek fő feladata, hogy őket figyelje, az őket éberen szemmel tartó hatóságokat képviselje, s nem a közszolgálat egyik tagja, akinek az a feladata, hogy segítse és védelmezze őket. Testközelből ismerik a rendőrséget, és sok mindent tudnak a gyakorlati tapasztalható zsarnokoskodásról meg kísztű korrupcióról. „Ó, a rendőrök mindig tudják, hogyan gondoskodjanak magukról. Ha fene fenét eszik, akkor is fedezik egymást, a rendőrbírók meg mindig nekik hisznek” – ez járja már évek óta, mind a mai napig.

„Azokkal”, akárcsak a rendőrökkel szemben, az alapvető hozzáállás nem a félelem, inkább a bizalmatlanság. E bizalmatlanságot teljes illúziótlanság kíséri afelől, hogy „azok” mit tesznek az emberért, s alapja ennek az a tapasztalat, hogy „azok” roppant bonyolultan, és nyilvánvalóan feleslegesen bonyolultan rendezik az ember életét, mikor csak érintkezésbe kerülnek velük. A munkások hosszú éveken át tapasztalták a munkaközvetítő irodákon való ácsorgást, ismerik a körzeti orvosi rendelő előtti sorban állást, az őgyelgést a kórházak várószobáiban. Valamit visszafizetnek belőle azzal, hogy okkal, ok nélkül, a szakértőket szidalmazzák, ha nem sikerül valami: „Hát hiszen sohasse kellett volna elveszíteni azt a gyereket, ha a doktor tudta volna, mit csinál.” Azt gyanítják, hogy a közszolgáltatásokat sem biztosítják számukra olyan készségesen és hatékonyan, mint azoknak, akik esetleg telefonálhatnak, vagy mérges hangú levelet írhatnak.

Kapcsolatuk gyakran csak a kishivatalnokokra: az egyenruhások és nyugdíjas állást betöltők alsóbb rétegeire terjed ki. Akárcsak a rendőrség esetében, ezek más osztálybeliek szemszögéből egyszerű szolgák lehetnek, de a munkások számára „azok” ügynökeinek tűnnek, ezért bizalmatlanok velük szemben, még akkor is, ha barátságosak és jóindulatúak. Ha éppen rosszkedvűek, éreztetik a munkásokkal a kishivatalnokok pimaszságát, az egyenruhas kisémbert kurta-furcsa modortalan-ságát – hogy ők is „fönökök” ám. Ezért van az, hogy amikor egy munkást művezetővé akarnak előléptetni, vagy a katonaságnál altisztit rangot ajánlanak neki, gyakran habozik. Bármilyen indok alapján fogadná is el az előléptetést, attól a perctől fogva a többiek úgy tekintenek, mint aki „azok” oldalára állt. Akadnak kistisztviselők, akiknek kettős a ma-

gatartásuk. Rendszerint éles hangnemet vesznek fel a munkásokkal szemben, mert szeretnének fokozottabban elhatárolódní tőlük; szívük mélyén viszont jól tudják, milyen kevés választja el őket, és borzadnak még a gondolatától is, hogy visszacsúszszanak. Ugyanakkor a középosztálybeliekkel szemben tanúsított alázat ellenséges érzületet is álcázhat; szeretnének közéjük tartozni, de látják, hogy nem egyfajtabeliek.

A munkásszonyok mindettől könnyen elkeserednek, s ezért általában alázatosabbak a kishivatalnokokkal, mint férfi hozzátartozóik. A férfiak inkább hajlanak arra, hogy rúgkapáljanak a fennálló rend ellen, és e rúgkapálás gyakran valóban „közönséges” formát ölt. Ha egy munkás elkeseredik, könnyen kicsúszik a száján, hogy „szétveri azt a rohadt pofáját, ha nem hagyja abba végre azt a rohadt dumáját”.

Talán egyetlen más hely sem illusztrálja annyira az „azok” és a „mi” kategóriákra való elkülönülést, mint egy jellegetes északi bíróság. Gyakran savanyú, tisztára sikált, vidéki önsanyargató puritanizmus levegője lengi be, de fizikailag is karbolbúz csapja meg az embert, amint elhalad a mind a mai napig „férfiak” és „nők” feliratú mosdók ajtaja előtt, és belép a hatalmas szurokfenyő pulpítusos terembe, ahová magasan elhelyezett keskeny fesszengenek, mert érzik, hogy fölöttéseitek szemé rajtuk, de a tárgyalótermek elkülönített helyén, a munkásemberek fenyegető bérencéknek látják őket (saját területükön még fenyegetőbbek e sisakos alakok – annak a névtelen hatóságnak a fogdmegeji, amelyet a bírói pulpítus jelképez. A bírósági írrok olykor szereti „kissé megugráltatni az embereket”; odafönről pedig a bíróság tagjai a középosztály biztonságának és helyi jelentőségének távoli világából tekintenek alá. Ha néha végigülök egy-egy tárgyalást, rendszerint csodálattal kell adóznom a bíróságnak, amiért, átlátva a munkástanúk jogképességének hiányain és köntörfalazásán, sikerül mégis humanusan megítélnie az eseteket. Többnyire a bíróságnak kell engedményeket tennie, mert az érintett munkásemberek szinte semmi mást sem vesznek tudomásul, csak a tekintély nyomasztó súlyát, a hatóságot, amely valamilyen úton-módon rájuk tenyerelt, s amelyet képtelenek megérteni.

Az „azokkal” szemben tanúsított magatartás még néhány kevésbé

jelentős, de gyakran megfigyelhető vonással egészül ki. Elsőként az „Orlick-szellemet”, a „lassa, én nem vagyok úriember” viselkedést említéném: makacs, vicsorgó visszautasítása mindannak, ami saját reakciószintünknel bármivel is magasabb színvonalú, elvetése az autoritás minden tisztes alkalmazására irányuló kísérletnek, s ezek ugyanolyan lebecsülése, mint minden másé. Vagy itt van a különösen visszataszító gyakorlat, a család, ami néha a tiszteletadás kísérőjelensége; kétségtelen, hogy „átverik” a más osztálybelit, miközben sűrűn mondogatják, hogy „uram”, mert abból indulnak ki – s ez nyilvánvalóan már a szóhasználatból is kitűnik –, hogy mindez megvető játék, s hogy az ember joggal számíthat a polgárok irtózására a jelenetektől, tehát nyugodtan becsaphatja őket. Említhetnénk azt a magatartásformát is, amely akkor alakul ki, ha az öntudat mélypontra süllyed, és ennek eredményeképpen egyre-másra hangzik el, hogy ez „azok dolga”. Akárcsak a primitív népek királyai esetében, „azok dolga”, hogy esőt fakasszanak, amikor szükség van rá, s „azokat” okolják azért is, ha az eső nem akkor érkezik, amikor szükség lenne rá – hiszen végtére is „erre vannak”. „Az ő dolguk”, hogy kihúzzák az embert a csávból, „tegyenek róla”, „gondoskodjanak róla, hogy az ilyesmi ne fordulhasson elő”. Ezzel éles ellentétben áll a munkásember hajlandósága, hogy csakis akkor hagyatkozzék „azokra”, amikor már semmi más kiút nem adódik: az ember ne szolgáltassa ki magát a hatóságnak, s ha már segítségre szorul, „csak a magafajtyában bízson”.

Az „azok-mi” attitűd megítélésem szerint legerősebben a harmincöt évén felüliekben él, akik még emlékeznek a harmincas évek munkanélküliségére, és arra, milyenek voltak „azok” abban az időben. A fiatalabbak, még ha nem is tevékenykednek a szakszervezetben, más légkörben nőttek már fel, mint apáik; e légkörnek legalábbis más az érzelmi töltése. Alapjában véve azonban továbbra is megvan, alig változott formában, a választóvonal. A fiatalok kevésbé hajlamosak az aktív ellenségeskedésre, a megvető magatartásra, ám nem is tartanak annyira a főnökök világtól. De valószínűleg nem is lesznek megalázkodók. S nem mindig azért, mert könnyebben megbirkóznak a külvilággal,

mint szüleik, vagy kiegyeztek volna vele, amire szüleik képtelenek bizonyultak: gyakran úgy tűnik, egyszerűen nem is vesznek tudomást róla, „kimutatkoztak neki”, nem hisznek már fontosságában. Behúzódtak saját világukba, amit csak elősegít, hogy több a szórakoztató és csábító lehetőség, mint amennyiről szüleik álmodhattak. Ha pedig elkerülhetetlen találkoznunk a másik világgal, mint gyakran a házasság után, sokszor továbbra is minden fölülkelhetőt elkövetnek, hogy ne vegyennek róla tudomást, vagy visszatérnek a szüleikéhez hasonló magatartásformákhoz. Kérdezzük csak meg egy csecsemőgondozóban, vajon még ma is milyen mértékben győzhetők meg a munkásanyák, hogy éljenek valamennyi rendelkezésükre álló szolgáltatással. Ismerek néhányat, aki „még a gondozó környezetét is elkerüli”, s még a narancsszörpért se teszi be oda a lábát. Bizalmatlanok mindennel szemben, amit a hatóság nyújt, és inkább a patikába mennek, még ha ez jóval többbe kerül is.

Mindemögött olyan probléma húzódik meg, amelynek akut jellegét ma már fölismertük; mindenkitől elvárják, hogy két oldalról szemlélje a kötelezettségét, egyfelől mint magánszemély, másfelől mint egy demokrácia állampolgára. E kettőt legtöbbször, még a többé-kevésbé intellektuális beállítottságúak is, nehezen egyeztetjük össze. A munkásembereknek, akik oly mélyen gyökereznek az otthonukban, a magánéletükben és a helyi körülményekben, és akik nemigen jártasak szélesebb látókört igénylő gondolkodásban, még nehezebb a kötelezettségek e két világát szinkronba hozniok. Ha erre gondolnak, feszengenek: ez a másodikké és bonyolult világ nem egykönnyen dramatizálható, túlságosan társasággal messze meghaladja az ő körüket. Megtesznek mindent, hogy beszorítsák a felfogásuk határait közé, rendszerint leegyszerűsítés révén; egyébként pedig azt ismételtetik, amit még nagyszüleik mondtak: „Uram isten, hová jut a világ!”

Akad azonban egy hagyományos terület, ahol a hatósággal való érintkezésben a munkások ennél pozitívabb magatartást tanúsítanak. Leleplező készségekre gondolok, arra, hogy kifigurázzák a hatóságot, azzal, hogy lekicsinyítik, gúnyt űznek belőle. Meglehet, a rendőr néha komoly gondot okoz – de lábairól gúnydalt is lehet írni. Benyomáson sze-

rint ez a reakció ma már nem olyan általános, mint régebben. A változás, legalább részben, kétségtelenül annak tulajdonítható, hogy nagymértékben javult a munkásszermazásuk társadalmi helyzete, pozíciója. Ez a már említett „kimutatkozás” megnyilvánulási formája is lehet, annak az érzésnek a manifesztálódása, hogy „jól vagyunk mi, úgy, ahogy vagyunk”; nem kell „azoktól” semmi, s különösebb sértődöttséggel se gondolunk rájuk. Ezt a nézetet a manapság kínálkozó regett szórakozási lehetőség is erősíti. Ezek olyanok, hogy hatásukra az ember kevésbé hajlik tiltakozása jeléül másokon élesíteni a nyelvét.

A régi magatartásforma bizonyos mértékig tovább él még ma is a hadseregben, ahol továbbra is éles választóvonal húzódik az „azok” meg a „mi” között, s ez a cezúra világos és formális. A hadseregben hallható legtöbb gúnydal legalább negyvenesztendőős.

A külvilág nyomásával szemben tanúsított reakcióban nemcsak a tiltakozás, hanem a méltóságérzet – az ember ad az önértetére – is megnyilvánul. S amint tudatossá válik az „önérzet” meg az „önbizalom”, mindjárt rokongfogalmakat szül: először kialakul a „tisztelőtelenség”, s e puritán fogalom maga is tágul: alkotóeleme a szakmunkás büszkesége, és egészen azoknak a tisztesség-fogalmáig terjed, akiknek gyakorlatilag semmi más nem marad, mint az elszántság, hogy nem adják meg magukat a körülményeknek. Mindezek középpontjában az az elszánt akarat áll, hogy fogal-körömmel védik, amire joggal büszkék lehetnek; abban a világban, amely oly sok buktatót állít az ember útjába, legalább „önbecsülésüket” kívánják megőrizni. „Legalább az önbecsülés, az megmarad”; a jog, hogy legalább ennyit elmondhatnak, noha ezt is el lehet lekicsinyílni mondani, sok mindenért kárpótolja őket. Ez játszik közre abban, hogy gyűlölnék „közsegélyből élni”, hogy aggodalmas gonddal fizetik a betegbiztosítási járulékot, a nagy összegű életbiztosítást, „nehogy a község temesse majd el az embert”, ez nyilvánul meg az egész takarékoskodásban és a mániákus tisztaságkultuszban. Néhányan, akik a munkássztyárlóról írnak, szerintem hajlandók mindekit, aki takarékos és tisztaságszerető, rendes, az alsóbb középosztály majmolójának bélyegezni, bizonyos fokig osztályárulónak tekinteni,

aki igyekszik kikerülni tulajdon osztályából. S viszont, aki nem ilyen, azt becseletesebbnek és kevésbé szolgálkúnak tekintik, mint az említtettek. A rendszeret, a takarékoság és az önértet azonban sokkal inkább abból ered, hogy nem akarnak lecsúszni, nem akarnak behódolni a környezetnek, semmint a felkapaszkodás törekvéséből. Azok között pedig, akik mindezt teljes egészében figyelmen kívül hagyják, sokkal több a hanyag, élhetetlen elem, akinek otthona és szokásai a belső tartás hiányát tükrözik, mint a gátlástalan, nagyvonalú és gondtalan ember. Még a gyermekek ösztönzése, hogy „jussanak előre”, meg a „könyvműveltség” nagyratartása sem elsősorban abból fakad, hogy sznobizmusból más osztályba kapaszkodjanak fel. Sokkal inkább abból, hogy így valahogy csökkenteni lehet a gondot, amely a szegényeket csak azért gyöttri, mert szegények:

„S láttam őt, akit ütlegetek, akit ütlegetek: ám te csak bújd a könyveket. S megpillantottam őt, aki megszabadult a kényszerű robottól: lám, nincs, ami a könyvvel föléne.”

„Milyen keskeny a rés, milyen kevés az esély”, hogy a víz felszínén tarthassák magukat, és „az emberek szemébe nézhessenek”. Éppen ezért lényeges, hogy megőrizték magukban a függetlenség érzetét, amely az önbecsülésből fakad – hiszen ez az, amit fizikailag senki sem vehet el tőlünk. „Egész életembe” keményen dolgoztam, és senkinek se tartozok semmivel”, mondogatják az emberek. Igaz, hogy semmit sem vallhatnak a magukénak, legföljebb néhány ócska bútort – de hát sohasem is remélték, hogy több lesz a vagyonuk. Ezzel magyarázható, hogy különösen az ötven éven felülieknél a legkülönfélébb furcsaságok találhatóak. Ismeretek jó néhány családot, ahol úgy döntöttek, hogy továbbra is a shillinges érme bedobásával működő villanyóra mellett tartanak ki. Így többet fizetnek, s nemegyszer sötétben ülnek, mert véletlenül senkinél sincs egyshillinges. Pedig elég a jövedelmük, hogy könnyűszerrel kifizessék a negyedévi villanyzámlát. De egyszerűen képtelenek elvisselni a gondolatot, hogy egy hétnél tovább adósok legyennek. (A ruházatkodási klub meg a fűszeresszámla más kategória – ezt nem úgy tekintik, hogy „azoknak” tartoznak.)

Ebben rejlik annak az oka is, miért ragaszkodnak görcsösen az emberek, bármire vitték is, ahhoz „a kis valamihez”, ami még arra az időre emlékezteti őket, amikor megvolt a maguk ízlése, és tetszésük szerint cselekedhettek. Manapság már kétségtelenül jobban állnak a dolgok, de gyermekkoromban egész környékünk felháborodottan tárgyalta a szociális bizottság képviselőjének durva tapintatlanságát, aki egy közegélyen élő öregasszonynak azt javasolta, adja el a szép téaskannát, amelyet nem használt ugyan, de büszkén mutogatott mindenkinek. „Képzeld csak el”, mondogatták az emberek, s ennél mélyebbre hatoló elemzésre nem is volt szükség. Mindenki tökéletesen tisztában volt vele, hogy a hatósági közeg durván beletaposott az emberi méltóságba... „Ne szóljatok szükségéről... Ha természetnek többet, mint mire szüksége van, nem adsz, az emberélet az állatéval egyértékű lesz.” (Shakespeare: *Lear király*, Vörösmarty M. ford.)

Érthető, hogy a munkásemberek miért keltik azt a benyomást, hogy „nem mennek elébe” a szociális gondozónak, miért kitérőek, és miért adnak olyan válaszokat, amelyek inkább félrevezetők, semmint segítő-készek. „Én csak a magam dolgával törődök” – e kijelentés mögött sértett büszkeség is meghúzódhat. Jóformán elképzelhetetlen, hogy egy más osztálybeli látogató valaha is megérthetné az ember nehézségeinek minden titkos buktatóját – az emberek óvakodnak attól, hogy „kiszolgáltatassák magukat”, és védekeznek minden leereszkedő pártfogás ellen.

Ma is lényeges még, hogy „az embernek szakma legyen a kezében”, mégpedig nemcsak azért, mert egészen a közelmúltig a szakmunkás mindig jobban keresett. A szakképzett munkás szakképzetlen társánál sokkal magabiztosabban jelentheti ki, hogy „ér annyit, mint bárki más”. Főltötte áll azoknak, akik nagy munkáselbocsátások során elsőként kapják meg a munkakönyvüket, él még benne valami a mesterlegények büszkeségéből. Meglehet, sohasem fontolgatja komolyan, hogy elvándorol, de azért lelke legmélyén tudja, hogy módjában állna összezsomagolni a szerszámit, és odábbállni. Azok az apák, akik „jót akarnak a fiaiknak”, még ma is tanoncoknak adják őket.

B. „Mi” – legjobb és legrosszabb aspektusai

A munkásosztály attitűdjeinek tárgyalása során mindig sokat beszélnek a csoportérzékéről, arról az érzésről, hogy az ember nem annyira egén, akinek „meg kell csinálnia a maga útját”, mint inkább valamely csoport tagja, amelyben mindenki nagyjából egy szinten áll, és előreláthatólag azon is marad. Ezen a fokon még kerülöm a „közösség” kifejezést, mert felhangja túlságosan egyértelműen kedvező, és arra vezethet, hogy alábecsüljük a munkásszármaszású csoportokon belül az erősebb feszültségeket és szankciókat.

A munkásosztály tagjaiban kétségtelenül erős az érzés, hogy egy csoporthoz tartoznak, s hasonlóképpen bizonyos, hogy ez az érzés magában foglalja azt a föltevést is, miszerint lényeges a barátságos, együttműködésre kész, jószomszédi magatartás. „Mind egy cipőben járunk”, „nincs értelme egymás ellen áskálódni”, „egységben az erő”. Mindez óhatatlanul felidéri bennünk a múlt század mozgalmait, a sok száz baráti társulat emlékét, a szakszervezetek jelmondatait. A Gépmunkások Egyesült Társaságának jelmondata ez volt: „Egység és szorgalom!”, a Gázüzemi Munkások és Általános Segéd munkások Országos Szakszervezete pedig a kilencvenes évek végén ezt a jelmondatot választotta: „Szert, egység és hűség”. Ez utóbbi jelmondatban a „szert” kifejezés emlékeztet arra, milyen erőt merített ez az egységre való törekvés a keresztény nevelésből.

A baráti csoportosulások hagyománya kezdetben nyilván abból merítette erejét, hogy a zsúfolt, semmi titkot nem tűró életkörülmények szüntelenül azt bizonyították: mind egy cipőben járunk. Az ember kénytelen-kelletlen közelállónak érzi azokat, akikkel például közös illemhelyre jár a közös udvarban. A „luy” (drágám), mindmáig a legáltalánosabb megszólítás, mégpedig nemcsak a saját osztálybeliekkel való beszélgetés során, hiszen még a villamos- és autóbusszkalauzok és boltosok is automatikusan használják – ez még ma is jelez valamit. Ha valakire azt mondják, „jó szomszéd”, vagy „nagyon is közösségi szellemű”, ezt komolyan bóknak szánják: még egy klubot is azzal dicsérnek, hogy

„valóban közösségi hely”, nyaralóhelyek vagy tengerparti üdülők legfontosabb ajánlólevele, ha „jó közösségi szellemű”, s ez még a túlszűfolttságot is ellensúlyozza; sőt még a templomot is ezzel a mércével mérik. „A mi Elsie-nk a Mindszentekben tartotta az esküvőjét”, mondják: a templomot számos környékbeli templom közül választották, noha egyik egyházközönségnek sem tagjai; azért esett rá a választásuk, mert „kellemes, barátságos templom”. A karácsonyi vendégségről szóló beszámoló így fejezik be: „Pompás este volt, mindenki olyan barátságosan viselkedett.” A jószomszédi magatartás nemcsak abból áll, hogy „korrektül viselkedünk egymással”, hanem hogy „előzékenyek” egymással, vagy „mindenkor készek szívességre”. Ha valaki új környékre költözve azt tapasztalja, hogy szomszédai nem ilyen magatartást tanústanak iránta, arról panaszkodik, hogy egyszerűen képtelen ott „gyökeret verni”.

A csoport árasztotta melegség érzése hatalmas vonzerő, s ha valaki elköltözik a környékről (s nemcsak anyagilag meg földrajzilag, hanem minden más tekintetben is elkerül a munkaskörnyezetből), örökké hiányolja ezt. Megfigyeltem, hogy olyanok, akik öntetjükől karriert csináltak, és most saját villájukban laknak (boltosok, akiknek beüött a konjunktura, és most már kisebb helyi üzlethálózat tulajdonosai; építkezési vállalkozók, s most már odáig jutottak, hogy magánlakótelepeket építenek), szeretnek elvegyülni labdarúgó-mérkőzések tömegében. Igaz, saját kocsijukon érkeznek, és bolyhos, drága Harris-tweedet hordanak, de sokan közülük még ma is inkább állóhelyre mennek a tribün helyett. Gondolom, élvezik, hogy ismét részük lehet a köznép „haverkodásában”, ahogyan a tisztte előléptetett számvevő őrmestert is rendszerint az al-tiszti ivóban találjuk mulatságok alkalmával.

Ez nem túlságosan tudatos közösség; egy világ választja el jó néhány társadalmitag céltudatos mozgalom „frontbarátságaitól”. Nem abból a meggyőződésből meríti fő erejét, hogy összefogva kell javítanunk sor-sunkon (sőt, megelőzi ezt a felfogást, és elemibb erejű nála); ez a meggyőződés hozta létre például a szövetkezeti mozgalmat. A zsúfolt együtt-lakás teremtette tudatból születik, abból, hogy az ember óhatatlanul valamely csoport tagja, s táplálja az a melegség és biztonsgérzet, amelyet a csoporttudat, a csoport változatlanlansága és az a gyakori kényszer-

rűség biztosíthat, hogy „a szomszédunkhoz forduljunk”, hiszen megessük, hogy nem tudjuk megfizetni a nélkülözhetetlen szolgáltatásokat. Ez a tudat abból fakad, hogy az élet nehéz, s hogy „a mieink” rendszerint „alutra kerülnek”. A legtöbb emberben ez nem válik tudatossá, nem érzik, hogy „a munkásműzgalom” részese: manapság a szövetkezet léte kevésbé határozza meg a munkások többségének gondolkodását, mint a néhány utcát ellátó, magántulajdonban levő kis sarki bolt. Ez a csoporttudat számtalan beszédfordulatban tükröződik: „Osztoznunk kell, igazságosan”; „Ki kell segítenünk egymást”; „Segítenünk kell a sánta kutyákon”; „Együtt kell húznunk”; „Együtt élünk, együtt halunk.” Az ilyesféle mondások azonban többnyire csak különleges alkalmakkor hangoznak el: mulatságok vagy ünnepek szónoklataiban.

A szolidaritást előmozdítja, hogy az ambíciók csak igen szűk határok között növekedhetnek. Tizenegy éves koron túl, amikor az ösztön-díjat nyert fiúk és lányok középiskolába kerülnek, a többiek egyre inkább „az igazi életet” tartják már szem előtt, amely tizenöt éves tendős korban kezdődik; az idősebb férfiakkal és nőekkel együtt töltött életet; az iskola utáni idők első néhány évében ez a legerősebb nevelőhatás, amely éri őket. S mihelyt munkába állnak, a többség számára megszűnik a karrier, az előléptetés lehetőségé. Horizontálisan, nem vertikálisan ölelik körül őket a munkaalkalmak; az életet nem tekintik szüntelen felfelé kapaszkodásnak, s nem a munka alkotójá legfőbb érdeklődési területüket. Ma is él még az alapos szakmai tudás tisztelete. De a szomszéd gépen dolgozó munkást nem tekintik tényleges vagy potenciális versenytársnak. Így azután könnyen érthetővé válik a „lassan a tettel – ne szorítsd ki a másikat a munkából” attitűd. Meglehet, a munkások szakmai hozzáállásában sok a kifogásolnivaló, de általános bizalmatlanság övezi a „förtetőket”, a „buzgó mócsingokat”, a „sikeres törleszkedőket” meg a „rámenőöket”.

Bármit is tegyenek, a látóhatár elkerülhetetlenül beszűkül; de forduljon akárhogy, fűzik hozzá sietve a munkásemberek, a pénz nem boldogít, amint hogy a hatalom sem teszi boldogabbá az embert. Az „igazi” dolgok az emberi és társas tényezők: az otthon, a családi szeretet, a bázis, meg az, hogy az ember könnyű szívvel mondhasa: élvezzük az

életet; „a pénz nem minden – mondogatják –, nem érdemes élni, ha éjjel-nappal a mellékesért kell izzadni”. A munkáskerületek dalai gyakran szerelmemről, barátokról, meleg otthonról szólnak, de visszatérő téma, hogy nem a pénz boldogít.

Persze akadnak kivételek, akik még mindig ragaszkodnak ahhoz, amit már Matthew Arnold is kifigurázott: „Mindig emlékezzél, drága Dáma, egy pillanatra se feledd, hogy egy nap az egész konszern igazgatója lehetsz.” A mohón köztiszteltetre vágyódók között vannak, akik fiatalokat arra ösztönözik, „jussanak előre”, szerezzék meg az ösztöndíjat, szépen írjanak, hiszen a hivatali urak szeretik a „tisztá írást”. S akadnak éles szemű emberkék, akiket a többiek kissé kótyagosoknak tekintenek, akik a világ minden kincséért se szalasztanának el egyetlen pennyt sem. Vállalnak éjjeli túlórákat, hétfélig különmunkát, s mindenkor kaphatók rá, hogy akár olyankor is megkeressenek néhány shillinget, amikor a többiek szórakoznak. Ezek általában nem jutnak feljebb, s nem is kerülnek ki osztályukból: izgatottan rohangásznak fel-alá osztályuk korlátai között, s felhalmoznak egy csomó jelentéktelen apróságot, ami kezük ügyébe akad.

Az agglagényekkel szemben tanúsított magatartás világtja meg talán leginkább, milyen türelemmel viseltetnek a munkásemberek a csoporton belüli kivételekkel szemben. A szomszédtságban élő agglagény valószínűleg odahaza lakik özvegy édesanyjánál, vagy egy férjezett nővérenél húzza meg magát. Az agglagényt esténként rendszerint ott találjuk a helyi kocma vagy klub ugyanazon sarkában, mert általában csöndes ember, és a szokásainak rabja. Meglehet, a természetében rejlő félnépszerűség is tette agglagénnyé; bizonyos értelemben „macska, aki egyedül jár”, de azért nem mondható magányosnak. A szomszédtság tiszteli. Nem tekintik kicsapongó embernek, tehát potenciális Don Juannak. Inkább úgy él a köztudatban, mint egy meghatározatlan korú, ártalmatlan bácsi, aki mindig „nagyon udvarias” és „hallk szavú”, s rendszerint nagyon jó az anyjához vagy a nővéréhez. Ezt a véleményt néha kis humor is fűszerezi, mintha az bújna meg mögötte, hogy a derék X. Y. talán tartott kissé a nőkkel való fizikai kapcsolatától, ami nélkül pedig a házasság elképzelhetetlen. Ez azonban általában nem ölt gúnyos, meg-

vető formát, és az efféle agglégényt sem tekintik önzőnek, homoszexuálisnak vagy antiszociálisnak. A közvélemény szerint vannak született agglégények: ők tehát a szomszédság szerves részét alkotják.

A kisebbséget, amely tudatában van osztálykorlátainak, s ezért képvisi magát (hogy „tehessen valamit osztályáért”, vagy „műveltebbé váljék”) általában vegyes érzelemmel fogadják. Bizonyos fókig fennáll még ma is a „tudós” (pl. az orvos vagy a lelkes) iránt érzett tisztelt. Emelékseben, egy ízben, amikor sikerült elnyernem egy ösztöndíjat, a munkásklubban egy középkorú bányász mellett ültem; agglégény volt. Ahányszor csak fizetett forró tejes rumjáért, a visszajáró pénzből mindig odaosztott nekem egy félkoronást. Megpróbáltam visszautasítani: „Csak vedd el, öcsém, használd fel az iskolázásodra – válaszolta. – Olyan vagyok én is, mint a többi bányász: csak elfecsérleltem ezt a rohadt pénzt.” Másrészt viszont gyakori a „könyvműveltséggel” szembeni bizalmatlanság. Mire jó ez? Hát jobb neked (értsd: boldogabb vagy), ha hivalkodhatsz? Vagy ha tanár vagy? Azokat a szülőket, akik gyakran még ma sem engedik meg gyermekeiknek, hogy ösztöndíjat fogadjanak el, nem mindig az vezet, hogy így majd sokkal tovább kell ruháznuk és etetniük gyermekeiket; magatartásuk hátterében az a homályosan megfogalmazott, de makacs kétely munkál, vajon ér-e valamit a műveltség? A kétely bizonyos fókig magában a csoporttudatban gyökerezik: a csoport ugyanis visszatartó erő, és gátolhatja tagjaiban a hajlamot, hogy megpróbáljanak változtatni életükön, kikerülni a csoportból, másnak lenni, mint a többi.

Az előbbieken azt fejtegettem, hogy a csoport a változás ellen hat. De ennél többet is tesz: tagjaira nagy és néha kíméletlen nyomást fejt ki, hogy tanúsítsanak konformista magatartást. Gyakran tekintettel van azokra, akik iskolázottságuk révén vagy más módon kiváltak; eszem ágában sincs azt állítani, hogy eleve ellenséges érzület nyilvánul meg mindenkiel szemben, aki a csoporttól eltávolodik, vagy eltér annak magatartásformáitól. Valójában a munkáscsoportok egyik jellegzetes tulajdonsága a nagyfokú türelem; ez a türelem azonban csak addig érvé-

nyesül szabadon, amíg a szóban forgó személy osztja osztályának fő nézetét.

A csoport szoros egység: megeshet, hogy valakit, aki eredetileg egy negyven mérföldre fekvő városból származik, hosszú éveken át nem tekint „közülünk valónak”, s láttam olyat is, hogy egy idegenből hozott feleséggel szemben egy csoport hosszú időn át tudatlanul és érzéketlenül kegyetlen magatartást tanúsított (igaz, sok dologban jó szívvvel is viseltetett iránta). A csoport gyakran türethetetlen, érzéketlen kegyetlenséggel néz el olyasmit, ami sok boldogtalanság forrása válhat. „Kíváncsi lennék, mit értett ezen?”, „Hát hogy mik történnék!”, „Jobb, ha az ember nem köti mások orrára a dolgait” – úton-útfélen hallani ilyen mondasokat. A töprengés, vajon mit szólnak majd a szomszédok, itt is szokásos, akárcsak másutt; talán a maga módján még elterjedtebb, mint más rétegekben. A munkásemberek figyelik egymást, s lehet, szűk látókörűségéből, gyakran tévesen, lealacsonyító módon értelmezik szomszédaik tetteit. Egy munkásszusznyról esetleg mindenki tudja, hogy „babsitter”-ként dolgozik ott, ahol egész nap takarít; de ha késő este kocsin hozzák haza, kéri, hogy tegyék le néhány sarokkal az utcája előtt, mert mit szólnának a szomszédok, ha látnák, hogy férfival jön haza?

A csoport nem szereti, ha belülről rendítik meg, vagy támadják. Lehet, érvényesül kissé a versenyszellem, mely arra irányul, hogy lépést kell tartani Jonesékkal, de ugyanilyen erőteljes lehet a tiltás is, hogy nem szabad túltenni Atkinsékon. Ez magyarázza, hogy még jóval, mielőtt a hivatásos reklámszakemberek felfedezték volna az értékét, gyakran hangzott el ilyesféle mondat: „minden ember rendes...”, „nem természetes”, „szeretem, mert mindig ugyanolyan” – ez mind a megosztottat, a szélsőségeket kerülő tényezőt hangsúlyozza. Ha a csoport tagja kívánunk lenni, nem szabad arra törekednünk, „hogy változtassunk az emberek szokásain”, s népszerűtlenségre vezet, ha bírálatunkat azzal fejezzük ki, hogy másképpen cselekszünk, mint a csoport tagjai. Ha végtünk a tabuk ellen, népszerűtlenné válunk:

„Tudja, létezik olyasmi, mint tömeggondolkodás. Ha úgy gondolkodik, mint a szomszédja, akkor semmi baj. De ha nem így, ha látják,

Hogy könyvet hoz a munkahelyére, vagy bármi hasonlót, akkor már baj van. Nagyon nehéz elviselni, hogy kinevessék az embert.”

Bizonyos mértékig minden osztály megköveteli a konformizmust, ezt nem árt itt is hangsúlyozni, mert szívesen hajlunk arra az állításra, hogy a felső- és középosztályok konformisták, de a munkásosztály inkább mentes ettől.

A csoport határain túlnyúló cselekvés, a „menő fejként viselkedés”, az „önteltség”, a „kivagyóság”, ha valaki „csuda vagánynak képzeli magát”, „magasan hordja az orrát”, „többre tartja magát a többinél”, ha azt képzeli, hogy „ő a Jani” – mindezt a csoport visszautasítja, és nem túlságosan finom megkülönböztetéseket alkalmaz. Az igazi „arszlánt” (akárcsak ötven éve) esetleg mulatságosnak tartják, sőt az igazi „úrtiembert” (aki „úgy beszél veled, mint én most” valószínűleg mindmáig megcsodálják, noha nyilvánvalóan „azok közé” tartozik. Egyikük sem vált ki azonban olyan erős érzelmeket, mint az, aki fennhordja az orrát, mert úgy képzeli, hogy odafenn jobb a levegő, mint a munkások között. „Hát aztán, mi az, amit legjobban utáltok?” – kérdezi Wilfred Pickles. – „A nagyképű alakokat.” – Viharos taps. – „No, rendben van! Akkor mondjátok meg, mi az, amit legjobban szerettek?” – „A derék, jószomszéd embereket.” – Még vadabb taps. – „...és igaza van. Megnyerte a pénzt.”

Bárhonnan indultak is, Gracie Fields és Wilfred Pickles ma már semmiképpen sem számít a munkásosztály tagjának. De mindkettő messzemenően „beleváló”, mert lélekben megmaradtak munkásnak, és munkásfurfangjokkal, szemléletükkel hódították meg a „vagyonos osztályokat”. „Szeretik ám Wilfred Picklest odalent délen”, mondogatják a munkáskerületekben, jelezvén, hogy idegen osztálybeliek szeretik; kissé büszkéek is rá, hogy az ő értékeiket, ezeket a köntőrfalazást nem tűrő, és csöppet sem „glancolt” értékeket más osztályok is megbecsülik. Az ő komikusaik bevették a flancos erőöket: „sok szerencsét!”

Gyakran halljuk, hogy az angol munkások gyengédek, gyengédebbek, mint jóformán valamennyi többi országban, sőt, ma még gyengédebbek, mint szüleik és nagyszüleik voltak. Kétségtelenül csökkent a leplezet-

len brutalitás a városokban a legutóbbi ötven év során, az a kegyetlenség, durvaság, ami éjjelente, legfőképpen a hétvégeken e kerületek utcáit közbiztonsági szempontból veszélyessé tette. Szinte teljesen megszűnt a huliganizmus meg a randalírozás, ami miatt a rendőröknek kettősével kellett cirkálniuk sok városrészben. Csak nagy ritkán hallunk már puszta ökölrel vívott párbajokról elhagyatott grundokon, törött palackokkal vívott bárcsatakról, meg-megismétiődő bandatámadásokról lányok ellen vásártereken, s általában állatias részegségről.

Féltrevezető, sőt ostoba múltimádat lenne sajnálkozni tovatűntén, hiszen e sajnálat abból fakadna, hogy e vonások eltűnése elszurkította a munkásosztály életét, s hogy a szelidebb erkölcs pusztán a passzívítás megnyilvánulása. Ugyanaz a nemzedék azonban, amely gyakran durva és bárdolatlan volt, gyengéd is tudott lenni: újra csak nagyanyám jut az eszembe, aki sok olyan brutalitás szemtanúja volt, amely manapság bármely osztályból származó asszonyt megdöbbenetne, s gyakran jómaga is nyers volt és faragatlan. De nemzedékének sok más tagjához hasonlóan, bizonyos dolgokban csodálatra méltóan finoman és gyengéden tudott különbséget tenni. Talán a szelidség, amely ma feltűnik, nem is olyan új vonás, csak egy régi, meglevő tulajdonság válik nyilvánvalóbbá, mert napjainkban több az érvényesülési lehetősége. Nyilván emberöltőbe tellett, amíg kifejlődött, évszázadok terméke, melyek során az emberek elég jól megérték egymással, nem gyötörte őket szüntelenül a felettük álló hatalom kézzelfoghatóan nyers jelenléte, s úgy érezték – bármennyi gondjuk-bajuk volt is –, hogy a törvény nagyjából általános érvényű, s a hatóságok nem reménytelenül korruptak. Nem felejtettem még el a múlt század „éhező negyvenes éveinek” tapasztalatait, de azt is tudom, milyen volt az orosz jobbágyok, sőt a mai olaszok véleménye közhivatalnokairól. Mindez kétségtelenül ésszerű magatartást, meglepően nyugodt szemléletet szült, amely szerint az erőszak az utolsó mentsvár.

Végül még valamire szeretném fölhívni a figyelmet: nem azért foglalkoztam a durvaság és az érzéketlenség megnyilvánulásaival a munkásemberek életében, mintha ebből arra következtetnék, hogy más osztályokban nem található meg a maga módján, s azt sem tagadom, amit

általában a gyengédségről mondanak, csak hogy helyreállítsam az egyensúlyt, amit az utóbbi húsz év során hajlamosak voltunk szem elől téveszteni. A bizonyítékokat nagy gondnal kell megválogatni, s mellőznünk kell minden olyan szokást, amely csupán más osztályok szokásainak szemszögéből tűnik durvának. Így például a munkások beszéde és beszélgetése szagatosabb, kevésbé enyhítik lágyító fordulatok, mint a más osztályokét. Érvelésük gyakran olyan goromba, hogy az idegen úgy vélhetné, legrosszabb esetben verekedés, de jobb esetben is örök harag követi. Megfigyelésem szerint még ma is, ha nem akarom, hogy félreértés adódjék, módosítani kell szokásomon, hogy „olajozatlanul” folytassam a beszélgetést, tehát ne rövid, éles, a lényegre tapintó „szurkálásokkal” beszéljek, noha egyáltalán nem szánom bántó kitételeknek őket. A munkás-szóhasználat, szöfűzését, ritmusát tekintve is, híján van a más osztályokra különböző mértékben jellemző könnyítő, mérséklő vonásoknak. Beszédük elég pontosan követi mindenkor érzelmeik struktúráját, akkor is, ha felháborodottan veszekszenek, akkor is, ha munkásasszonyok visonganak jókedvűen, ha néha egy-egy napra elszabadulnak a tengerpartra, s keserítik a magászálódók előkerterjében ülő vendégeket. Természetesen léteznek „szókimondó” nyeglés is, amivel munkásemberek néha eltulozzák beszédük durvább vonásait, ha más osztálybeliekkel akad dolguk.

A munkásélet azonban, bármilyen változásokon ment is át, még ma is közelebb áll az élethez és a valósághoz, mint a legtöbb más rétegélete. A mindenkor és mindenütt jelen levő korom, az otthoni élet zsúfoltsága és nehézségei – minderről már eleget szóltam; szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a legtöbb férfi és jó néhány asszony munkakörülményei zajosak, mocsokosak és bűdösek. Elméletileg mindezt valamennyien jól tudjuk, de csak akkor döbbenünk rá újra meg újra, ha végig kell mennünk a barlanghoz hasonló leedsi műhelyeken, ahol szünet nélkül csattognak, dübörögnék a gépek, röpöködnék a szikrák a hatalmas kemencenyílásokból, s mindenütt forró fémtömböket emelő, gördítő, vállig szurtos munkásokat látni. Vagy Hullnak azon hatalmas területére vezet utunk, amelyet éjjel-nappal megül a főtt hal szaga, áthatolva még a zsúfolt házak falán is. Még ma is létezik súlyos, dur-

va fizikai munka, s ezt munkásembereknek kell elvégezniök. Az ilyen munka körülményei nem gondosan mértelgelt hangsúlyokat, nem udvariaskodó, kiméletes fordulatokat szülnék.

A minden munkásterületre és számos munkáscsaládra jellemző perpatvarok tehát könnyűszerrel félremagyarazhatók. Érthető, miért szerves elemei a szomszédsági életformának: a keskeny, előkertes utcákon, a vékony válaszfalak miatt amúgy sem lehetne az ilyet titokban tartani – hacsak nem fojtott hangon zajlana le. Márpedig nem úgy folyik, s így az egész szomszédság érdeklődésének középpontjába kerül. Ha a gyerekek meghallják, hogy „az utca végén az öreg X. meg Y. kiveri a balhét”, falkában csődülnek a házhoz. S ha egy perpatvar már túlságosan hosszú ideig tart, túlságosan zajossá kezd válni, és próbára teszi a szomszéd türelmét, az mindig átdörömbölhet a válaszfalon, vagy odaütögetheti a piszkavasat a kandalló rácsához.

Helytelen lenne ebből arra következtetni, hogy a munkásemberek természetükön fogva veszekedősek, és szakadatlanul hadakoznak. Persze, van veszekedés, amely elkeserítően durva, s akad család, amelyről közismert, hogy „örökké veszekszik”; ezek nem is állnak köztiszteletben. Sok családban – s valószínűleg ez a többség – előfordul egy-egy összecsapás. Ezt nem tekintik olyasminnek, ami eleve szégyent hoz rájuk a szomszédság szemében. A közhit az, hogy elkerülhetetlenül ki-robbannak néha viták (talán a nők között, a háztartási költségek elosztása körül, máskor meg „egy másik nőszemély” miatt, vagy arról, mennyit költhetnek a férfiak itálra), s ezekből zajos, gyors lefolyású, pattogó csetepaté kerekedik. Tapasztalatom szerint az ivás az oka a legtöbb veszekedésnek, a „másik nő” (vagy férfi) miatt a legtrükkőbb esetben csapnak össze.

Hadd térjek ki egészen röviden ez utóbbi okra: az általam ismert, alább leírt esetek rendszert a harmincas éveik végén, negyvenes éveik elején járó férfiakkal kapcsolatosak. A szóban forgó férfiak általában valamivel jobb megjelenésűek voltak ismerőseiknél, de ugyanolyan munkát végeztek, mint ők. Feleségük külsőleg megkopott már, s ők így másutt kerestek kárpótást maguknak. A nők viszont, akikkel „kikezdték”, maguk is többnyire férjjes asszonyok voltak, és nagyjá-

ból a feleségükkel egykorúak – sőt, idegen szemmel nézve, semmivel sem voltak vonzóbbak nála. A férfi meg a nő valami ismertebb helyen el-elüldögélt egy pohár ital mellett, ez a feleség fülébe jutott, hangos veszekedések robbantak ki (emlékszem, nemegyszer komolyabb következményekkel is járt a dolog: a megcsalt férj egy elhagyatott tetken a hajnali órákban „megruházza” a csábítót). A legfurcsább a dologban az volt, hogy nem egy ízben össze is barátkozott a két asszony, s úgy tűnt, a férfi kétoldali kapcsolata nemcsak hogy nem zárta ki, hanem egyenesen táplálta ezt a barátságot.

Az általam megélt veszekedések többségét egyáltalán nem tekintetük meghökkenítő eseménynek. Az igazán visszataszító veszekedések a nyomornegyedekben zajlottak le: a férfiak részegen összeverekedtek, vagy ami még rosszabb, részeg férfiak és nők akaszzkodtak össze, vagy ami a legundorítóbb: nők verekedtek össze. Az átlagos munkakörnyezet megdöbbenne az ilyesféle veszekedéseken.

Arra is emlékszem, hogy a mi környékünkön az öngyilkosságokat, ha nem is túlságosan gyakori, de megszokott esetként könyveltük el. Időnként hallottuk, hogy „X. Y. végzett magával”, vagy „elintézte magát”, vagy „bedugta fejét a gázsütőbe”; a gázsütő volt ugyanis az öngyilkosság legkényelmesebb eszköze. Nem tudom, vajon az általam tárgyalt csoportokban gyakoribb volt-e az öngyilkosság, mint a közép-osztálybeli csoportokban. Nem fordult elő havonta vagy akár háromhavonta, s nem mindégylek kísérlet járt sikerrel; de ahhoz elég gyakori volt, hogy a mindennapi élet része legyen. Munkakörnyezetben ez éppoly kevéssé bizonyult eltitkolhatónak, mint a veszekedés: az ilyen hír villámgyorsan körbejárt. Szeretném hangsúlyozni, hogy az öngyilkosságot nem tekintették egyszerű magánügynek, vagy olyasmi-nek, ami szigorúan csak a hozzátartozók dolga, hanem úgy érezték, az ilyesmi szorosan összefügg a közös élet körülményeivel. Az öngyilkosságra néha az szolgáltatót okot, hogy egy lány „bajba jutott”, és ilyen vagy olyan oknál fogva nem tudott megbirkózni ezzel a dilemmával. Ugyanílyen gyakori volt az is, hogy aki párnára hajtotta fejét a gáztűzhely sütőjében, úgy érezte, az élet számára elviselhetetlenné vált. Mások betegekké váltak, és a kezelés látszólag nem segített rajtuk.

Megint mások munkanélkülivé váltak, vagy, bárhogyan is erőlködtek, adósságuk elborította őket. Mindez a közelmúlt. Az a tény, hogy az öngyilkosságot sajnálkozva, de alig elítélve, a normális lét részeként fogadták, mutatja, milyen zord és elemi erejű lehetett ez az élet.

De ez vajon magyarázatul szolgál-e arra, hogyan beszél sok munkás, ha nincs jelen nő? Részben talán igen; kerülnünk kell azonban az álokoskodást. George Orwell trágár kifejezéseket természetesen funkciókra gátlástalanul használnak trágár kifejezéseket természetesen funkciókra is, trágárak ugyan, de nem erkölcsstelenek. A trágárságnak azonban fokozatai és válfajai vannak, s az efféle beszéd gyakran obszcén, és csakis obszcén, önmagáért obszcén: unalmasan ismétlődően, és állati módon az. Erkölcsstelenesség is különféle létezik: a férfiak talán rövid, leplezetlen szavakkal beszélnek a nemi életéről, s ez először felszabadulásként hat a szexuálisan rafinált kabarák meg irodalom után. E szavakat azonban annyira válogatás nélkül használják, annyira csak a nemiségről beszélnek, hogy ez gyakran teljes érzéketlenségről tanúskodik. Hallgassuk meg, hogyan emlegetik szexuális kalandjaikat és terveiket; az embert szinte fojtogatja az unalmas állatiasság, a sikátorokban-párzó-korcskutyamentális. Ez a mentalitás részben az emberrel kapcsolatuk iránti érzéketlenségéből, másrészt a képmutatás teljes hiányából táplálkozik. Minden osztálynak megvannak a maga kegyetlen és csúnya szokásai; a munkásosztályé a néha indokolatlanul lealacsonyító durvaság.

C. „Beletörődni a dolgokba”: „Élni, és élni hagyni”

Olyan világról, olyan életéről szóltam az eddigiekben, amelynek fő vonaljai szinte előre megjósolhatók; olyan világról, amelyben a férfi munkája csaknem bizonyosan érdektelen a számára, amelyben az asszonynak éveken át „valahogyan ki kell jönnie”, amelyben a legtöbb

való összefüggés); „hatkor még nem mindig sötétedik”; „semmin sem hiányzik abból, amink van”; „tengeren már nagyobb tragédiák is történtek”; „hát ha másképpen nem megy, remélünk”. Örökké szem előtt tartják, hogy az élet föl-le dobálja őket, derűre ború következik: „nincs értelme sóhajtozni”, „nézzük mindennek a jó oldalát... ne csüggedj... tarts ki...”; „ne menjünk a baj elébe”. Meglehet, lelke mélyén az ember reménykedik, hogy megfordul a szél, vagy valamilyen csoda történik, de tudja, hogy mindez irreális: tovább kell húzni az ígát, „mindenki a saját szerencséjének kovácsa”, „ne lógassad a fejed”. „Cspiked’ magad, és minden rendben lesz”, mint amikor a katonák még a leglehetetlenebb helyzetekben is összeeszkábáltak maguknak valamiféle fedezéket.

Ez nem annyira a jó tartású emberek derűje, mint az „alsóbb rétegek” gyanútlan, részben beletörődő, részben „olyannak vesszük az életet, amilyen” felfogása. T. S. Eliot valahol azt mondja, hogy a sztoicizmus egyfajta arrogancia is lehet, visszautasítása annak, hogy megalázkodjunk Isten színe előtt: a munkások sztoicizmusa inkább önvédelem, nehogy túlságosan megalázzák őket az emberek színe előtt. Az életünkön nem sokat változtathatunk; de legalább van valami, ami lehet az ember. A munkásszszony, ha egy időn át sikerül heti egy szilínget váratlan eshetőségekre félretenni a háztartási pénzből, azt mondhatja, hogy „elég boldogan él”; a jeltöt nem módosítja, hanem éppen abszolúttá teszi a határozó.

S ezzel elérkeztünk a türelemhez, az „élni, és élni hagyni” elvéhez. Ez a türelem egyrészt a felebaráti szeretetből (valamennyien egy cipőben járunk), másrészt a helyzet szűlte illúzióékküliségéből fakad. Az elvárások teljes hiánya elősegíti, hogy lassabban jöjjen létre az erkölcsi felháborodás; végtére is, mi értelme problémát csinálni, így is éppen elég van már belőlük; „mindent megér a nyugalom”. A tolerancia együtt él a már ismerttetett konzervatívizmussal és konformizmussal; csak nagy ritkán kerülnek egymással összeütközésbe. Együtt élnek, különböző időben és különböző célokra veszik igénybe őket, de az emberek ösztönösen érzik, mikor melyikre van szükségük. Tehát ezek nem mondanak ellent egymásnak, hanem kölcsönösen erősítik egymást.

emberből hiányzik az érzés, hogy valami megváltozhat (vagy éppen séggel meg kell változnia) az élet általános menetében.

Úgy látszik, valahogy úgy gondolkodnak: a kutya se kívánja tölünk, hogy nagy dolgokat vigyünk végbe; a magunkfajta élete nem sok diadalt, hősiességet ígér, tragédiáink nem mutatósak vagy fennkölték. Úgy látszik, a világ is ezt várja tőlünk: végezzük el a nehezebb munkákat, és csak azt nézzük, ami közvetlenül előttünk van.

Ha az emberek úgy érzik, nem sokat javíthatnak helyzetük fő összetevőin, ez nem szül feltétlenül kétségbeesést, csalódást vagy bele nyugvást; egyszerűen az élet tényének tekintik, s olyan magattartásformákat öltenek, vesznek fel, amelyek lehetővé teszik, hogy elviselhető életet éljenek az árnyékos oldalon, olyan életet, amelyben nem nyomasztja őket szüntelenül általános helyzetük. Fő összetevői átkerülnek a természeti törvények birodalmába, ebből az adott, nyers, jőszerint kérlelhetetlen anyagból kell „kifaragni” életüket. Ezek az attitűdök, leginkább lemezelenített formájukban, a fatalizmus és a mindenbe belenyugvás, rendszerint megmaradnak a tragikus szint alatt; túlságosan sok bennük a besorozott katona „nincs más választásom” eleme. De egyes megnyilvánulási formáikban azért megtalálható bennük a méltóság.

Legalul azt a szemléletet találjuk, hogy az élet kemény dolog, s ezen nincs mit változtatni: bele kell nyugodni, s nem szabad még súlyosabbá tenni a helyzetet: „ahogy lesz, úgy lesz”, „ha nem tetszik, akkor is le kell nyelni”; „ilyen az élet”; „szél ellen nem lehet...”; „ahol nincs, ott ne keress”; „olyannak kell venni az életet amilyen: egyszer fől, egyszer le”. A fenti mondásokban jó adag fatalizmus fedezhető fel: hiába, a magunkfajtanak mindig ilyen az élete. A valóban tompa bele nyugvást tükröző mondások kisebbséget alkotnak a nagyjából rokon hangzású szólások között, amelyekből rendszerint derűs türelem csen tud ki: „úgy kell venni az életet, ahogy jön”; igen, de ugyanakkor „úgy kell előre jutnod, ahogyan bírsz”; „vágjál jó képet a dolgokhoz, és álld az életet”; „ne szólj szám, nem fáj fejem”; „száz év múlva sem változik itt semmi”; „mindent megpróbáltatásként mérték ránk” (ebben és még néhány másik mondás esetében nyilvánvaló a vallással

A türelem hangsúlya tehát főképpen a mit sem váró, a fanatikus magatartást nem ismerő, idealizmustól távoli csoportszemléletből adódik, a legtöbb embernek abból az alapvető beállítottságából, hogy nagyjából elfogadják életkörülményeiket, feltételeiket. A munkások általában gyanakvással fogadják a gyakorlat elé helyezett elveket (azokban, akik világosabban tudnak fogalmazni, ez néha gúnyosan fölüényes „realizmus”-ban nyilvánul meg, ami voltaképpen nem egyéb öndicsőítésként, annak elleplezése, hogy vonakodnak a kérdés mélyére nézni. – „Lássuk a medvét.” „Elméletekkel nem megyünk semmire.”) A többség szerint az ember inkább hazudik, semmint hogy csalódást keltsen, vagy megbántson másokat; meglehet, ez elvtelenség, de az elveknek semmi közük az élethez, az emberek meg most, és itt vannak. Ki kell jönnünk velük, „lépést kell tartani”, „mindenki saját dolgával törődjék”, mint ahogy ugyancsak elvárják másoktól is. Az élet sohasem tökéletes: kerüljük a szélsőségeket; minden „rendben van egy bizonyos pontig”; vagy „semmi baj, ha az ember nem vízi túzásba”, végtére is, „minden attól függ...” Az emberek lehetnek nézetei, de „ezeket nem szabad másokra erőltetni”. Az elvek nemigen számítanak, csak az emberek: nem szabályok, hanem tények alapján kell ítélkezni, nem a meggyőződése, hanem a jelleme alapján kell megítélni valakit. „Az emberi természetben nem lehet változtatni”; „sok kell ahhoz, hogy változtassunk a világon”; „úgy kell venni az embereket, amilyenek”; „mindenütt akad jó is, meg rossz is”; „mindenhol egyforma az emberi természet” és „bárhová megy az ember, mindenhol csak ember marad”; „mindenkinek joga van az életre”.

Mindaz alátámasztja a hazafiság szinte teljes hiányát, a minden hivatalos vagy állami iránt megnyilvánuló bizalmatlanságot. A „szabadságtól való félelem” a középosztályt talán a tekintélyuralmi szemlélet elfogadására ösztönzi; a munkásosztályt azonban másként befolyásolja. Még ma is a csontjukban érzik, hogy az állami élet valamiképpen rossz. Ez a csökevényes formájú internacionalizmus megférhet az antiszemítizmussal, vagy a római katolicizmussal szemben táplált erős ellenérzéssel (ez képviseli a munkások szemében a legrosszabb formájú autoritarianizmust); az efféle türelmetlenség azonban csak na-

gyon ritkán nyilvánul meg, s a két világ között nagyon kevés az érintkezési felület.

Tudjuk, hogy a konformizmus kényszere nem eszmék, hanem előítéletek roppant bonyolult hálózatán át nyilvánul meg, s ezek az előítéletek merev magatartási szabályokat próbálnak kialakítani. Erőt merítenek a puritanizmus maradványaiból, ami hajdan olyan nagy hatással volt a munkásosztályra, s ami mind a mai napig ugyancsak erősen uralkodik sok munkás családban. A puritanizmus – a munkásélet zord körülményeire támaszkodva – ma is rendelkezik némi befolyással, és bizonyos mértékig ott is megtalálható, ahol él a türelem általános szemlélete. Világosabban kitűnik ez, ha megvizsgáljuk az ivással, még inkább a nemi étellel kapcsolatos felfogást.

Az ivást részben elfogadják a normális élet részének, vagy legalábbis a normális férfiellet részének, akárcsak a dohányzást. „A férfinak szüksége van a napi pintjére”; ez segíti abban, hogy egyáltalán érdekes legyen élni, hiszen, ha az ember még ennyi örömet sem engedhet meg magának, minek éljen? A férfi számára „természetes”, hogy szereti a sört. Úgy tűnik, manapság a nők is inkább isznak, mint akár csak egy nemzedékkel ezelőtt. Még az én serdülőkoromban is félig-meddig ringónak tekintették az „ivós nőt”. De a gyermekek születése után az ivás rendszerint erősen lecsökken az asszonyoknál; a nagy „kirúgások a hámból” a hétvégeken történnek. Az, hogy egy férfinak mennyi ivást néznek el, illetve, mikor ítélik el ezért, körülményeitől függ; igen finom mércével mérnek. Az özvegy férfinak több italt engedélyez a közszellem, mint másoknak, hiszen nincsen felesége és kényelmes otthona, ahová hazatérhetne. A gyermektelen házastársaknak elnézik a rendszeres ivást, hiszen nem a gyermekek szája elől vonják el a falatot, és a gyermektelen otthon nem valami kedélyes hely. A családos férfi „az ésszerűség határai között” igyék, tehát tudnia kell, mikor elég, és mindenkor gondoskodják családjáról. Vannak persze alkalmak: ünnepnapok, különleges ünnepi események, kupamérkőzések, utazások, amikor mindenkitől elvárják, hogy sokat vedeljen. Értetető, hogy akadnak helyzetek, amelyek bárkit „ivásra kényszerítenek”.

Egészében véve, kétfős a szemlélet: egyrészt hangsúlyozzák, hogy maga az ivás nem elítélendő dolog, másrészt tisztában vannak azzal is, ha valakit az ital egyszer már „karma közé kapott”, teljes összeomlás következhet (az otthon szinte szó szerinti összeomlása, mert ilyenkor esetleg még a bútor is eladjaik).

Nyilvánvalóan ez utóbbi adott olyan nagy lendületet az elmúlt évszázadban és a XX. század első évtizedében az alkohollelenezes mozgalomnak. Könnyen érthető, hogy még az olyan család is, amely tetszés szerint jól étkezhetett, egy hónapon belül a tönk szélére juthat, ha egyszer „az ital rossz szelleme” úrrá lesz a családfőn. Gazdaságilag a munkaházartás régebben, de nagymértékben ma is, tutajként hánkolódik a társadalom óceánján. Az antialkoholista mozgalom még a harmincas évek elején is nagy lendülettel folytatta kampányait, jómagam is vagy kétszer aláírtam a fogadalmat egy éven belül, hogy rá sem nézek italra. Ekkor tíz-tizenkét esztendő voltam, és a vasárnapi iskola egész osztálya aláírta; homályosan megérezte, hogy ez valamiképpen kihathat arra, vajon részt vehetünk-e majd a pünkösdi „vendégeskedésben”. Volt egy részeges nagybátyám: utolsó a sorban, amelynek gyökerei visszanyúltak egészen a múlt század hetvenes éveibe, és hozzá hasonló sok más családban is akadt. Akkoriban még nem énkeltünk ilyen dalokat: „Kérem, ne adjon el több italt az apámnak”, vagy „Ma este ne hagyj itt minket, drága apám”, vagy „Drága apám, drága apám, gyere most már haza velem”, vagy pedig, s ez volt a kedvencem: „Italom most már a tiszta víz”, amelynek szövege körülbelül így hangzott:

Csak laknál a Jackson soron itt,

Megtudnád mindjárt, sörissza Dick,

Hogy az én italom immár a tiszta víz,

Az én italom immár a tiszta víz,

A kristály, kristálytiszta víz.

Velünk már csak tréfából énekeltek ezeket szüleink, akik még gyermekkorukban tanulták e dalokat; de azért megértettük, hogy miről szólnak. Jól tudtuk, hogy a túlzásba vitt ivás, ha csak három shillinggel lépi is túl a családilag engedélyezett költségvetést, gyors nyomorra vezet, a „hozom” számlák végtelenesen megnőnek, a ruházat gyorsan és szemmel láthatólag kopik, az anyák egyre jobban kétségbeesnek, a család egyes tagjai kicsöppennek a munkából, és egyre hevesebbek és gyakorlatibbak lesznek a veszekedések. „Hála a jószágos menyebélinek, az öregem sohase volt iszákos”, mondogatták még ma is a háziasszonyok. Manapság kevés a botrányt okozó részeg, sokkal kevesebbet isznak nagy általánosságban, de azért még most is az italt tekintik a munkásférfire leskelődő legnagyobb veszélynek. Az ital tehát „rendben van”, „természetes dolog” – ha a józan önmérséklet határai között marad. De mihelyt túllépnek ezen a határon, amely családonként másutt húzódik, bekövetkezhet a katasztrófa. Másrészt viszont a férfi, aki általában nem iszik, kissé különöncnek számít – a legtöbb munkasember elletne szavaz, hogy a férfiak többsége ilyen legyen, bármilyen veszélyes is az ital.

A szomszéd utcában lakó egyik barátom egyetlen gyermek volt, és úgy tűnt, egyáltalán nincsen apja; anyja varrónő volt, de mindig szípen járatta fiát, és több zsebpénze is volt, mint nekünk, többieknek. Hetente kétszer is eljárt moziba, s rendszerint akadt egy penny a zsebében szalmakrumplira. Csak tizenéves koromban döbbsentem rá, hogy anyja prostituált, aki a város központjában „dolgozik”. Fia felnveléséhez több pénzre volt szüksége, mint amennyit varrással megkereshetett. (Ha jól tudom, férje egyszerűen eltűnt.) Mi több, arra törekedett, hogy a fiú „ne szenvedjen, amiért nincsen apja”, s erre csak egyetlen módot látott: ha anyagilag fölényben érezheti magát, hiszen ennek olyan nagy a jelentősége a fiúk között. Az eddigiekben vázoltak közül sok minden megmagyarázza, miért okozott oly kevés gondot neki testének áruba bocsátása. Itt most arra akarok rávilágítani, hogy az asszonyt nem közöstitették ki, legföljebb néhányan jegyezték meg, hogy „rossz hírbe keveri az utcánkat”. A többség azonban csak bólo-

gatott, s ugyanúgy szólt hozzá, mint bárki máshoz, noha jómaguk sohasem folyamodtak volna prostitúcióhoz, sőt, saját magukkal kapcsolatban iszonyodva utasították volna el még a gondolatát is. „Végtére is, valamiből meg kell élnie”, mondogatták; megértették, hogy a körülmények nyomására tesz így, és hogy jó néhány nő kénytelen ehhez a megoldáshoz folyamodni. Emiatt nem fordultak ellenük, s noha gyakran hallottam ezektől az emberektől, mit tekintenek másoknál szabados vagy mocskos viselkedésnek, nem emlékszem, hogy valaha is palcát törtek volna erkölcsileg az asszony felett.

Néhány évvel később csatlakozott hozzá, ugyanazon a környéken, de más „strichen”, egy hatgyermekes család legfiatalabb lánya; a gyermekeket az apa nevelte föl anyjuk halála után. Az előbbi asszony közelében laktak, s gyakran hallottam róluk eltérő véleményyt. Ezt azonban nem az váltotta ki, hogy az egyik lány prostituálttá lett, hanem sokkal inkább, hogy a szomszédok nézete szerint az apa nem öltöztette és látta el gyermekeit rendesen, még szűkös anyagi körülményeit sem tekintették mentő indoknak.

Később egy ideig éjszakai diszpécserként dolgoztam egy távolsági szállítóvállalatnál; a munkát egy fiatalembertől vettem át, aki csak néhány utcányira lakott tőlünk. Éjszakánként vagy négyszer futottak be Newcastle-ból a hatalmas pótkocsis teherautók, leraktak valamit, esetleg az úton folszedett lányt, megrakodtak, és indultak London felé. Az éjjeli műszak hátralevő idejére egyedül maradtam a városközpont elhagyatott utcáin: csak a rendőrök, az éjjeliőrök és hébe-hóba egy-egy prostituált járt erre. Amikor elődöm átadta a munkát, elmondta, hogy néha fél tizenkettő tájban meglátogatta egy Irene nevű prostituált, aki szívesen elteázott vele. Rendes nő volt, és ha nem volt túlságosan fáradt, az udvar végén álló bútorszállító kocsiiban „hagyta magát megnyomni”. Jómagam csak egyszer találkoztam vele, és egész idő alatt csak fájós lábára panaszkodott. Szinte nem is volt tudatában foglalkozásának, s olyan természetesnek, unalmasnak találta, mintha újságot hordott volna ki. Azt hiszem, hideg és gőgös egyetemista arckifejezésem bátortalanná tette, mert nem tett ajánlatot, és többé nem is tért be hozzám, amíg ott dolgoztam. Amikor később néha éjszakan-

ként átmentem a városon, láttam, amint előkelő sarki üzletek kirakataiban nézi magát. Szegény lánynak bizonyára voltak vendégei (jobb környékekre fiataljai, átutazóban levő vigécek, férfiasságukat bizonyító középiskolások, lecsúszott üzletemberek, fiatal munkások, akiknek zsebébe a pénz, jómagukat pedig a sör feszítette, vagy a nagy építkezéseket városról várostra követő orthontalan munkások), de én mindig csak egyedül láttam. Emlékszem, elmondotta, hogy egyik húga a színpadra jutott, „még ránézni is jó”. Úgy tűnik, szakadatlanul szivárognak a csinos munkás lányok a vándorrevüük táncosportjaiba.

Ezekkel a példákkal nem azt kívánom érzékelteni, hogy a munkások emberek kicsapongóbbak, mint más osztálybeliek: nagyon is vitathatótnak tartom, vajon valóban azok-e. De a nemi élet kérdései való, hogy közelebb vannak a felszínhez, és a munkásosztály tagjai valószínűleg könnyebben és korábban szerzik meg az első nemi tapasztalatokat, mint más társadalmi rétegek fiataljai. Ez a felszínközelség, amint arra már számos esetben rámutattak a szociális gondozók, a nemi élet egyes aspektusaival kapcsolatos nagyfokú félénkséggel jár: ebbe a kategóriába tartozik a szexuális életről való „értelmes” beszélgetés, az irtózás attól, hogy valakit meztelenül meglássanak, vagy akár csak a szexuális aktushoz való levetkőzés, valamint a szexuális magatartás különféle finomságai. Még ma is nagyon kevés munkásszülő beszél gyermekeinek a nemi életéről. Jól tudják, hogy a gyermekek korán folszednek mindent az utcasarkon. De nem tudatosan mellőzik a kérdést, nem abban a feltevésben, hogy az utcasarki galerik amúgy is elvégzik a felvilágosítást helyettük; sőt, nagyon is meghökkennek, amikor azt tapasztalják, hogy gyermekeik „mocskosan” beszélnek, vagy pláne viselkednek. Úgy gondolom, részben azért hanyagolják el ezt a témát, mert rossz tanítók, nem tudnak, de nem is szeretnek magyarázni, jobb szeretik, ha a tudás mintegy mellékesen kerül az ember birtokába, valami velős mondas vagy közmondas alakjában; részben meg azért, mert szemérmesen félnek attól, hogy a nemi életet tudatos és „értelmes” szintre emeljék. Egyaránt vonatkozik ez a férfira, aki megfelelő környezet esetén ugyanolyan szabadon beszél a szexualitásról, mint barátai, és tökéletesen „tisztá szájú” feleségére.

A gyermekek tízéves koruk után, s különösen a fiúk a maguk csoportjában, később meg munkahelyükön, az idősebbektől tanulnak. A fiúknál a hangsúly óhatatlanul egyrészt a szexuális élmény öröme, másrészt iszonyú és izgalmas veszélyein, s különösen fiatalabb korban, a maszturbáció öröme és veszélyein van. Sokak számára a maszturbációt hamar kiszorítja valamiféle tényleges heteroszexuális élmény. Nyilvánvalóan ez az a pont, ahol egy munkásfiú nemi életének mintája el fog térni például egy középiskolás fiútól, aki egészen tizenéves koráig nagyjából kizárólag fiúközösségekben él. A munkásfiúk tizenhárom éves koruktól fogva tehát nagyon gyakran beszélnek szexuális kalandokról, arról, milyen könnyen lehet valamelyik lányt „megtapenolni” vagy „lenyomni” és így tovább. Tizenéves koruktól fogva azoknak, akik célul tűzik ezt ki, rengeteg szexuális élményben lehet részük. Egy ízben, egyetemi szünet idején, segédmunkásnak szegődtem el egy kőművesbrigádhoz. Hamarosan megtudták, hogy még szűz vagyok, s ettől fogva, bár baráti módon, de nem tekintettek teljes értékű férfinak: valamiféle szeretetet láttak bennem, aki nem a vallásnak, hanem a könyveknek kötelezte el magát. Valamennyien azt állították, rendszeres nemi életet élnek, de biztos vagyok felőle, hogy ebben sok volt a túlzás. A nős férfiak ugyanolyan szívesen bekapcsolódtak a szexuális tárgyú beszélgetésekbe, mint a többiek, és általában elvesztett szabadságuk fölött siránkoztak, de ezt szinte el is várták tőlük.

Hogyan összegezhettünk az effajta férfiak általánosan rendszertelen szexuális élményeit, tapasztalatait? Talán még hozzá kellene fűznöm az eddig elmondottakhoz, hogy természetesen sok férfi akad, akire nem vonatkoznak a fentiek. Nemi életükkel kapcsolatban nemigen érznek büntudatot vagy lelkiismeret-furdalást. Nagyra tartják a szexet, de nem azért, mert voltaképpen magányosnak és névtelennek érzik magukat a hatalmas városi tömegben. Ha ezt állítanánk, másfajta emberek jellemző vonásaival ruhoznánk fel őket. Nem tetszelegnek az erkölcstelenség hősi pózában, amiről olyan sokat hallhattunk a húszas években bizonyos csoportokkal kapcsolatban. Homályosan azonban mégis úgy érzik, hogy a „tudományos felfedezések” törvényesebbé, az

olcsó fogamzásgátló szerek pedig egyszerűbbé tették a nemi életet. Nem boldogan amorális vademberek, akik egy olyan nyomorregyedvilágban szórakoznak, amelyről Marquese Melville nem is álmodhatott. Könnyen veszik a nemi életet, de nem lubickolnak benne, mint T. F. Powys „érett alma” bukolikáinak városi változatában, vagy mint ha a múlt nagy bikái jelenkori megtestesüléseinek képzelnék magukat. Bizonyos tekintetben a szabados nemi étellel kapcsolatos szemléletük nagyon messzire nyúlik vissza. Az ő szemükben azonban ez az egész valahogy homályos ügy. Az esetek többségében a házasság után, úgy látszik, nem folytatják az efféle életet, s nem is igen befolyásolja a jó házastársi kapcsolatokat.

Meglehet, jómagam is beleestem itt a romantika csapdájába, úgy vélem, hogy nagy általánosságban több lánynak sikerül elkerülnie ezt a kiegyensúlyozatlan, szabados szexuális tapasztalatszerzést. Újra meg újra fölbukkan azoknak a lányoknak a neve, akik hajlandók; a könyvnyű nőket hamar megismerik. Persze, a lányoknak sokkal több a vesztenivalójuk, ők könnyebben „vesztenek rajta”.

Számomra az a meglepő, hány lány kerül ki ebből az életből érintetlenül: megőrzik a nemi étellel kapcsolatos tudatlanságukat, körülveszi, védelmezi őket a sérthetetlenség légköre, s ez a légkör megfellelt volna akár a XIX. század közepén élt fiatal polgári leányzóknak is. Csodálatos, hogyan sikerül oly sokuknak a prudéria vagy a nyilvánvaló belső küzdelem látszata nélkül megjárnia az utat a környékbeli fiatal fiúk durva szexuális közeledési kísérletei, a munkahelyek szexuális tárgyú beszélgetései közepette, egészen addig a fiúig, akihez szellemileg és fizikailag érintetlenül mennek férjhez. Legbiztosabb vezérlámpásuk az a tudat, hogy férjhez fognak menni, hogy „egyetlen férfi számára tartogatják magukat”, mégpedig távolról sem csupán számításból.

Tapasztalatom tehát arra enged következtetni, hogy a legtöbb lány nem vált át egyik férfiről a másikra, nem szed föl élménymorzskákat útközben, de korán elkezd fiúkkal járni, s ezt a gyakorlatot követi egészen korai házasságáig. Persze tizenöt éves koruk után akadnak, akik „bajba jutnak” még ma is, de ez a kivétel. Sokan szereznek

AZ EMBEREK „IGAZI” VILÁGA

szexuális tapasztalatot már a házasság előtt is, de rendszerint azzal a fiúval, akihez végül is férjhez mennek, tehát nem éltek szabadosan. Pedig nem élnek valami védett életet, tizenhat esztendőskoruk után, akár más tekintetben, szexuálisan is felnőtteknek tekintik őket; találkoznak a fiúval, akibe „belesnek”, s megkezdődik az együtt járás. Ekkor még valószínűleg teljesen tudatlanok a nemi élet gyakorlati oldalát illetően. Romantikus érzelmek töltik el őket a választott fiú iránt, a fiú sürgöti őket, ők pedig az egészet nem tekintik olyan lényegesnek, hogy várniuk kéne a házasságig, tehát engednek. A fiú talán óvatos lesz, de jócskán akad köztük, aki felkészületlenségéből vagy tapasztalatlanságból nem az. Ha a lány tcherbe esik, a házasságot a tervezettnél korábban kötik meg, de a lány nem érzi úgy, hogy csapdába esett. Az a benyomásom, hogy a lányok, akik még a házasság előtt elveszítik a szüzességüket, javarészt így veszítik el (annak a fiúnak adják oda magukat először – a körülmények összejárása folytán –, akit valóban szeretnek), s kevesebb azoknak a száma, akik tudatosan vándorolnak egyik fiútól a másikig „az élvezet kedvéért”.

Mindent összevetve, mihelyt egy pár állandóan együtt jár, mindkét fél megőrzi hűségét, s nagyon kevés a hűtlenség. A lányok nemigen tekintik magukat romlottaknak, mert előleget vesznek a házasságra. Azt az utat járják, amelyen hamarosan eljutnak magatartásformáik és szokásaik dolgában oda, ahová anyjuk is eljutott: „rendes” munkásházaiasszonyok lesznek. De addig is, miért ne engednének: „Nem árt az senkinek. Így természetes, hát nem?”

A. A személyes és a konkrét

A „mi” és „azok” éles elhatárolása bizonyos szemszögből a legtöbb munkásember világnézetének egyik általános jellemzője. Ha szót akarunk érteni az „azok” világával, szembe kell nézniük a legkülönbébb politikai és társadalmi kérdésekkel, végül pedig a politikán meg a társadalomfilozófián át el kell jutniuk a metafizikához. A kérdés tehát, hogy miképpen nézzünk szembe „azokkal” (bármik legyenek is az „azok”), végső fokon úgy vetődik fel, miként viszonyulnak bármíhez, ami nem látható, és szerves része szűk helyi világunknak. A világ felosztása „miránk” és „azokra”, tünet, mely azt mutatja, hogy egy munkásember milyen nehezen birkózik meg elvont vagy általános kérdésekkel.

Semmi vagy csak nagyon kevés gyakorlata van az eszmék alkalmazása, az elemzés terén. Akiben ilyen irányú tehetség élt, azt az elmúlt negyven év folyamán egyre gyakrabban emelték ki osztályából. De ennél is, annál is sokkal lényegesebb, hogy a legtöbb embert, osztályhelyzetétől függetlenül, egyszerűen nem érdeklik az általános érvényű eszmék; s hogy a munkások többsége (mert nemigen kelt bennük érdeklődést még a pénzkérdés vagy akár a munkából következő szellemi tevékenység lehetőségére sem) továbbra is ragaszkodik csoportjá-

nak hagyományához; márpedig ez személyi és helyi természetű hagyomány.

A munkásberek nézete a politikáról beszűkült és realista, ebből az következik, hogy amennyire ők még tudják ítélni a helyzetet, „számukra nincsen jövő” e téren. „A politika eddig még mindenkinék megártott”, fűzik hozzá; s erre vonatkozóan tiszteletre méltó feltevésekre támaszkodnak, de túlságosan széles körre vonatkoztatják e megállapításokat. Akadnak persze egyéni kivételek; sőt, időnként előfordul, hogy a többség intenzívebben foglalkozik politikai kérdésekkel. Általában azonban a munkásberek apolitikusak, szemléletük pedig nem metafizikus. Amennyire ők meg tudják ítélni, más az, ami fontos az életben. Látszólag talán kialakult nézeteik vannak általános problémákról (vallásról, politikáról stb.), de ezekről rendszerint kiderül, hogy nagyjából átgondolatlan és szájról szájra terjedő klisék gyűjteményei, kegyelettel őrzött általánosítások, előítéletek és féligazságok, epigrammaszerű fogalmazásuk révén erkölcsi igazságokként tisztelt fogalmak. Már említettem, ezek a mondások gyakran ellentmondók, de senki sem töri rajtuk a fejét, értelmileg átgondolatlanok. Hatásuk hipnotikusan, végső igazságként érvényesül, az efféle vitathatatlan igazságokat a kinyilatkoztatott igazság glóriája övezi:

- „Csak beszélnék – még életükben nem dolgoztak egy napot sem.”
- „Világos, minden politika csalás.”
- „Schol a világon nincsen jobb áru, mint amit Angliában gyártanak.”
- „Azért csak megy előre a világ.”
- „Minden amerikai fölragós.”
- „Ha jól meggondoljuk, mindenben az angol a legjobb.”
- „Anglia a világ legelső országa.”
- „A törvény mindig a gazdagoknak kedvez.”
- „Nincs mit választani közöttük” (politikai pártokról van szó).

Ilyeneket és még sok száz hasonlót ismételtetnek nap nap után, gondolkodás nélkül, immár évtizedek óta. Azok a bölcs mondások, amelyek Nagy-Britannia felsőbbrendűségét hirdetik, voltaképpen egyáltalán nem hazafias jellegűek; csupán a nemzeti felsőbbrendűség örökölt feltevést szajkózzák. Noha a legutóbbi tizenegynéhány év

során különösen sok olyan nyilatkozat hangzott el, amely Anglia megváltozott nemzetközi helyzetéről szólt, a munkásosztály tagjainak túlnyomó többsége nem realizálta ennek jelentőségét. De nem jutott el tudatukig a legutóbbi két évtizedben lezajlott tér- és időbeli változások példátlan mértéke sem. Tőlük azt követelik, hogy „kettős szemléletet” fejlesszenek ki, de – erre visszahatásként – ők egyáltalán nem alkalmazkodnak a fejlődéshez, hanem ellenkezőleg, elhárítják maguktól. Ami saját fogalmaikra alkalmazható és lefordítható, azt alkalmaz-
zák és lefordítják: ami nem, azt figyelmen kívül hagyják, az úrt pedig egy éppen kéznél levő erkölcsi igazsággal hidalják át. Más osztályoknak is megvan a maguk menekülési formulája: semmiképpen sem állítanám azt, hogy a munkásosztály egyedül áll e problémával, vagy hogy egyedül a munkásosztály az, amely megkerüli ezt a kérdést.

A munkásokat rengeteg absztrakcióval bombázzák: felszólítják őket, legyenek tekintettel „az állam szükségleteire”, „a társadalom szükségleteire”, tanulmányozzák, mi „a jó állampolgár kötelessége”, tartsák szem előtt a „közösség javát”. E felhívások legtöbb esetben semmitmondók, üres szavak. A munkások úgy vélik, az efféle általánosságban mozgó felhívások, amelyek kötelességteljesítésre, áldozatra, egyéni erőfeszítésre szólítják fel őket, egyáltalán nem vonatkoznak órájuk. Jól tudják, hogy ők a társadalom alapja; csak élük a maguk megszokott életét. Amikor a tágabb értelemben vett külvilágnak, a társadalomnak, „azok” világának szüksége van a tömegekre, akkor – úgy tapasztalják – nagyon is hamar megmondják nekik, hová menjenek, és mit tegyenek. Ami meg a többit illeti, a helyi, konkrét világ az, ami megértő, amivel meg tudnak birkózni, és amiben bízhatnak:

- „Ki ismeri völgye zegét-zugát
- Hol gyalogszettel mindent játszva elér
- Nem vonzza szemét a tét...”

Minél áramvonalasabbá válik a külvilág, annál inkább reálisnak és felismerhetőnek tekintik a családot és a szomszédságot; ez napjainkban még fokozottabban érvényesül, mint a múltban. A modern élet

centralizáló befolyását nehéz lenne túlbecsülni: de könnyen túlértékelhetjük a névtelenség érzését, ami a legtöbb embert elfogja korunkban. Az otthont az iszonyúan megnövekedett absztrakciók árnyékában hasítják ki maguknak; mihelyt valaki belépett az otthonába, többé ügyet sem kell vetnie a külső erőkre – olyan, mint a botz, biztonságos kóterékában. Az otthon ugyanolyan menedék, mint a múltban, talán még megnövekedett ez a szerep: megkönnyebbülés visszaérkezni a helyileg oly jól ismert csoport körébe, találkozni valakivel, aki „közülünk való”.

Meglehet, mások élnek a maguk életét: „kapnak és költenek”, esetleg „irodalmi életet”, „szellemi életet”, sőt „kiegyensúlyozott életet” élnek, ha ugyan egyáltalán létezik ilyesmi. Ha az ilyesféle mondás mélyéről ki akarunk bányászni valamit a munkásélet lényegéről, azt kell mondanunk, hogy „nehéz és konkrét” életet élnek, amely a bensőséges, érzéki, részletekre figyelő és személyes mozzanatok hang-súlyozza. Ez nyilván érvényes a világ bármely országában élő munkás-csoportokra. Visszaemlékezem egy kis természetű, egyáltalán nem megnyerő külsejű angol közkatona, aki Olaszországban összebarátkozott egy ragyogó operaénekesnővel. Hamarosan már naponta ott ült asztalánál, s alaposan megismerte, sőt meg is kedvelte a valódi olasz ételeket. Az énekesnő munkásszarmazású volt, s véletlenül jó hanggal született. Az angol katona úgy vonult be a népes olasz családba, mintha közjűk tartozna; s valóban, sokkal inkább oda tartozott, mint saját tisztí étekezőjébe. Ez ismét csak arra hívja fel a figyelmünket, milyen gondosan és óvatosan kell eljárunk, amikor a gyors ütemű urbanizáció alapos hatását vizsgáljuk a munkásmagattartásra: az olasz család még napjainkban is háromnegyedrészt paraszt volt; az angol sok tekintetben törő mészett várósi.

A rutinmunkát végző gyári munkásnőknak a gépzajon átszűrődő, egymásba folyó és szakadatlan beszélgetése annyira helyi jellegű, személyes természetű és bizalmas, hogy a lányok egyetlen szoros, összefonódott csoportot alkotnak. A beszélgetés jóformán mindig spontán, néha bárdolatlan, és gyakran nagyvonalú; a legfontosabb beszédtemák a lét nagy fontosságú kérdései: a házasság, a gyermekek, a másokkal való kapcsolatok, a nemi élet. Nagyjából persze ugyanez áll a férfiak

csoportjaira is. Valamennyien azt teszik, amit a munkásemberek mindig is tesznek, bárhol legyenek, bármilyen kedvezőtlennek tűnjék a helyzetük. Hagymányórzó hajlamuknak megfelelően járnak el: az életet fokozottan emberivé kívánják tenni, akárhogy is, de humanizálni akarják, hogy ne csak egyszerűen elviselhető, hanem valóban érdekes legyen. Bizonyos mértékig így van ezzel a legtöbb ember, tartozzon bármely társadalmi osztályba. A munkásélet azonban különösen kedvez ennek. A munkásembereket csak ritkán érdeklik az elméletek, a mozgalmak. Az életüktől rendszerint nem várnak státusemelkedést, nem várják anyagi célok teljesülését. Viszont roppant érdeklik őket az emberek: regényíróhoz méltó érdeklődéssel fordulnak az egyedi viselkedés, az emberi viszonylatok felé – igaz, nem azért, hogy képpé rajkják össze ezeket, hanem csupán önmaguk kedvéért. „Hát fura egy szerzet, nem?”, „Hát hallottak már ilyet!”, „Vajon mit érthettek ezen?” Ilyeneket mondanak. Még a legegyszerűbb történetet is dramatizálva beszélik el, rengeteg szónoki kérdéssel tűzdelik meg, alátámasztó képeket, jelentőségteljes szüneteket és hangszínváltozásokat iktatnak be.

A munkásoknak azonban mégis nagy érzékük van ahhoz, hogy a maguk módján, bizonyos dolgokról következtetéseket vonjanak le. Minduntalan elnagyolt ítéletet mondanak másokról, s ezen ítéletek alkotása közben nem támaszkodnak külső forrásból származó nézetekre, hanem abból a feltevésből indulnak ki, hogy létezik néhány szilárd, fontos és kívánatos tulajdonság, ezek a tulajdonságok ilyen és hasonló mondásokban öltenek testet: „Olyan férj kéne nekem, amilyen ő.” „Az ember tudhatja, hányadán áll vele: nem olyan, aki vizet prédikál, és bort iszik.” E tulajdonságok közül nagyra becsülik a barátságosságot és jószívúságot, a közvetlenséget és nyílt cselekvést.

Egyes területeken az ösztönös ítéletalkotás készsége nagyon fejlett. Itt azután a munkásemberek, függetlenül attól, vajon egyénéről vagy kapcsolatairól nyilatkoznak, kommentárjaikban gyakran élesek és vélesek. Ezt a készséget szinte teljes egészében a gyakorlati életben, nem pedig olvasmányok alapján fejlesztették ki magukban: igen éles szemük van arcon, éles hallásuk hangok számára – ez a szem és fül néha frissebb és megbízhatóbb, mint egy olyan személyé, aki észleléseit ol-

vasmányain és vitáin szúri át. Szeretik szemmel és füllel „felmérni az embereket”: „Nem szeretem, hamis a hangja”, mondják, vagy „Olyan a szeme, mintha átnézne az emberen”, érteve ezen olyan szemet, amely tárggyá silányítja az embert, s figyelmen kívül hagyja az őszinteség és barátságosság értékes tulajdonságait.

Szantszándékkal éltem bizonyos fenntartásokkal a jó, ösztönös ítéletalkotást illetően. Már azzal, hogy egyáltalán megemlítiük, megkockáztatjuk a „nemes vadember” kísértetének felámasztását, a munka egyszerű és romlatlan gyermekének legendáját, akit a finom megkülönböztetésre szolgáló tökéletes szervek jellemeznek (ó, mennyivel kevésbé fonyadt és romlott, mint a fáradt, kifinomult, gondolkodó emberek!). Munkásemberek bizonyos kérdésekben rendkívül eszes, gyors, benyomásokon alapuló ítéletet tudnak alkotni: de ha más dologban, vagy ha álnokul, de a kellő módon közelítenek feléjük, olyanok néha, mint a csecsemők. „Az ártatlanok bukása” – ezt a címet adhatnánk mindazoknak a tevékenységeknek, amelybe különösen munkásokat „húznak be”, *csupán azért, mert olyan oldalkuról közelítve kísértették meg őket, ahol vételének, azaz mert közvetlen, baráti, keresetlen szóval szóltak hozzájuk.* Ezernyi munkásoknak szóló hirdetés, néhány munkásnapilap és folyóirat, képeslap, vezércikk kommentárjai, a népszerű horoszkópok hangneme mind ezt bizonyítják. Az eszközökben kevésbé válogató ruha-klubok jól tudják, jelentős sikert érhetnek el, ha a tranzakciók minden egyes lépését erősen személyhez szóló hangnemben készítik elő; ugyanezzel a módszerrel dolgoznak a súly árúval házaló vigécek. E téren a harsogó reklámmal működő bútörizletek különös érdeklődésre tarthatnak számot, főképpen egy szembeszökő paradoxon miatt. Első pillantásra kétségtelennek tűnik, hogy valamilyen modern üzlet közül ezek a legvisszataszítóbban ízléstelenek. A lakberendezés minden ismert értékét elvetették: megszűnt a kivethető minta vagy át gondolt tervezés, a színek egymást ütlik, ami új, az mind „be van dobva”, egyszerűen csak azért, mert új. A rejtett világlátás mellett ott van még a lámpakar; műanyagot, fát és üveget összeragasztanak, összeillesztenek és összeolvasztanak; az üzletek fölött sorra ott rítkáznak, hunyorognak, kiáltoznak színesen a hirdetések. Otthonos elren-

dezést még hírből sem ismernek. S azok az olcsó eleganciával öltözött úriemberek, akik ott leselkednek a bejárat mögött, s hol zsebkendőjüket dugdossák mandzsettájukba, hol nyakkendőjüket igazgatják, szintén nem olyan benyomást keltenek, mintha „közénk” tartoznának. Nem is azért állítják oda őket. Vasalt konfekció öltönyükben, ragyogó, bár olcsó cipőjükben, brillantinos fejükkel és fogpaszta mosolyukkal (akárcsak a hasonlóképpen hajszolt, de elegánsabb autógyűnökök) egy erkölcsi világrépet jelképeznek. A bútorral a vevő az iskolázottság és elegancia látszatát is megvásárolja.

Ha csak ennyiből állna a tudományuk, nemigen érhetnének el sikereket a munkásoknál: igaz, tiszteletet keltenének bennük, de ugyanakkor el is ijesztenék őket. De noha nyilvánvalóan talpraesettek, és „valóban jól neveltek”, s noha minden fiatal feleséget következtetesen „asszonyomnak” szólítanak, „nagyon kedvesek, és barátságosak is, de igazán” – s ez a legerősebb fegyverük. Persze bizonyos értelemben minden boltos kedves akar lenni, s így „rájátszik” a tiszteletteljes vagy „haverkodó” viselkedésre, de ez valamivel több annál. Ezek az eladók ugyanis mindig és nyomatékosan személyhez szóló, meghitt hangot használnak, ami annál megnyerőbb, mert a munkásvevőt váratlanul éri egy ilyen divatos úriember részéről. A tulajdonosok fölismerték, hogy a munkásembereket elkápráztatja árujuk kiállításának csillogása és bősége: vonzza, sőt kicsit tiszteletre is készíti őket. Az eladók mő-dora ezért rendszerint megértően közvetlen; ez nem a vásári árus „gye-rünk, édesanyám” stílusa, inkább ilyen szölamok hangzanak el: „Ma-gam is jól tudom, milyen ez, asszonyom”, vagy „Az elmúlt héten éppen ilyen fiatal pár vásárolt nálam, mint Önök.” Mindez a megértő fiú hangján, akinek jól megy a sora, és műveltséget is szerzett. Meg-lehet, ez nem olyan tudatos kitervelt dolog, ahogy a fentiek alapján hinnénk; a módszer nem is merőben új, és nem korlátozódik csakis a bútörizletekre. De ez az üzlettípus (a hatalmas, fényes külsőségek, amelyek főképpen a munkásvásárlók megfogására irányulnak) éppen erre a módszerre specializálta magát. Ezeknek a boltoknak a vezetői jól érzékelik a munkásoknak a fényes külsőségek iránt érzett tisztelettel-jes és csodálkozó vonzódását, s azt is, hogy leginkább a közvetlen, ba-

rátí szölamokkal lehet megfogni őket. A munkásemberek ragaszkodnak a személyes hanghoz, mert ezt megértik; s a világnak az a része, amely meg akarja kaparintani a pénzüket, tetszetős trójai falovat készíti a számukra.

Ezt az általánosító megállapításmat két további intézménnyel szeretném bizonyítani: a profi sporttal és a királyi házzal; noha mindkettő a munkásvilágon kívül gyökerezik, főképpen azért köti le a munkások figyelmét, mert könnyűszerrel lefordítható személyes és konkrét fogalmakra.

A munkahelyeken a sport beszédtemaként felveszi a versenyt a nemi élettel is. A népszerű vasárnapi lapokat nemcsak a heti bűnügyi krónikák, hanem részletes sporttudósításaik miatt is olvassák. A sporttal kapcsolatos beszélgetések mindig személyekből indulnak ki, akiket gyakran keresztneven emlegetnek, hozzábiggyesztve családi nevüket (például „Jim Motson”, „Arthur Jones”, „Bill Thompson”). Meghánycsók-vetik egyes mérkőzések technikai részleteit, s gyakran egészen rendkívüli emlékezőtehetségről tesznek bizonyosságot, amikor sok-sok évvel ezelőtti mérkőzések részleteit kell felidézni. Az emberek általuk ismert személyekről beszélnek – legalábbis a pályákról személyesen ismerik őket –, olyan szituációkat beszélnek el, amelyek említése tiszteletet és csodálatot válthat ki. Hozzáállásuk nem is emlékeztet arra, amit az „ép testben ép lélek” és hasonló mondások tükröznek. Az alább idézett mondat, amely egy fiatal férfiagnak tanácsokkal szolgáló könyvből származik, az ő világukban merőben idegen, méghozzá nemcsak azért, mert a munkások többnyire nézők, nem aktív résztvevők:

„Tekintsd tested valamiféle gépnek – sokkal csodálatosabb gépnél, mint bármely emberi kéz által készített készüléknél –, s úgy találd meg, hogy végtelen örömet találhatsz e gép tisztításában, fűtésében, kenésében és kipróbálásában, legfőképpen pedig üzemeltetésében.”

A sportrajongó munkások csodálják a vadász, a harcos, a fenyegetek tulajdonságait, az erő, az izom, a gyorsaság és a merészség, az ügyesség és ravaszság fitogtatását. A nagy ökölvívók, labdarúgók és autóversenyzők természetesen hőökké nőnek a szemükben – a sagák hőseinek erősen megváltozott alakjai ők, hisz legendás elődeik

velük született crejét az erő rendkívül hozzáértő és ügyes alkalmazásával egyesítették.

Nem tudom, ez némi magyarázattal szolgál-e arra, miért övezi általános bizalmatlanság a bírót; legalábbis a rögbimérkőzéseken ez általános. Nem csupán arra célzok, hogy amikor valamelyik csapatnak rosszul áll a szénája, szurkolói azt állítják, hogy „nyomja őket a bírót”. Sokkal inkább azt a mélyen gyökerező érzést értem ezen, hogy a bírót valamiféle iskolamester vagy vasárnapi iskolás felügyelőtanár, aki összevissza rohangál szépen vasalt rövidnadrágjában és zubbonyában, szüntelenül zsörtölődik és sípol. Azt hiszem, ez csak homályos, tudatlan érzés, s rendszerint nemigen vált ki aktívabb reakciókat, mint egy-egy kétségbeesett felkiáltást: „Hagyja már békében, hallja!”, vagy „Engedje már, hogy megmozduljon!” Mindazonáltal, az érzés széles körben elterjedt.

Különösen azokon a vidékeken, ahol rögbimérkőzéseket tartanak, a környék csoportéletében jelentős szerepet játszik a hazai csapat is. Valódi büszkeséggel „a mi fiaink”-ként emlegetik a játékosokat, s sokan közülük valóban odaválósiak – hatalmas termetű volt bányászok, vagy széles vállú acélmunkások. Emlékszem, amikor egyszer évekkkel ezelőtt Hanslet rögbicsapata Wembleyből hazahozta a kupát, hogyan vonult végig az állomástól egészen a kerület központjáig egy autóbussz tetején. Az egész környék valamennyi jelentős utcájának minden kocsmáját végiglátogatták a játékosok, mindenütt vendégül látták őket egy rundra, s hosszú sorokban követték őket, a srácok, megkockáztatták a kései kimaradás okozta otthoni vihart, csak hogy közelről láthassák a helyi bajnokcsapatot.

Manapság olyan nyomasztó hírverés övezi a királyi családot, hogy még az eddiginél is nehezebb kihámozni, voltaképpen mint vélekedik róla a munkásosztály. Tudjuk, hogy a munkásemberek nem túlzottan hazafiasak: megtalálható bennük a szigeti elkülönülés, a franciaellenesség és az Amerika-gyűlölet beütése. De ha nyíltan fel tesszük nekik a kérdést, egykettőre kimondják, hogy a munkások mindenütt a világon egyformák. Továbbra is meggyőződéses antimilitaristák; még alig

halványult el a régi idők emléke, hogy fivérek, munkaalkalom híján, vagy valami nehézség elől menekülve, kényszerűségről katonának álltak, s nagy anyagi áldozatok árán kellett őket a hadseregből kiváltani, amikor bevezették az általános hadkötelezettséget. Az azóta eltelt tizenhét esztendőben rendszerint mindig akad a családban valaki, aki éppen katonai szolgálatát teljesíti.

Az arisztokrácia jóformán alig számít valamit a munkás-folklórbán. Már annyi ereje sincsen, hogy ellenérzést váltson ki, bár akadnak még munkásasszonyok, akiknek sznobizmusára apellál. Egészében véve azonban a munkásemberek, legfőképpen a férfiak, egyszerűen kiresztik életfelfogásukból a „felső rétegeket”. Ha tevékenységükről olvasnak (a hagyományos tevékenységről van szó, nem a „pompás fiatalokról”, akik még mindig fel tudják kelteni a figyelmet), a többség azt mondja, „a fenét érdeklí az ilyen”.

Hogy állunk hát a királyi családdal? Intézményként ügyet sem vetnek rá a munkások; elvből sem királypártiak. A legtöbben viszont nem is haragszanak rá, semmi szenvedélyt nem kelt bennük. Vagy tudomást sem vesznek a királyi családról, vagy ha érdekli őket, ez nagyjából a személyes vonatkozásoknak szól. Mivel „személyes érdeklődésűek”, és hajlamosak a dramatizálásra, inkább érdeklí őket a királyi család egyes tagjai, mint a parlamenti kormányzat kevésbé színes egyéniségei.

Most nem arra a rendszerint a kamaszkorra eső időszakra gondolok, amikor egyik-másik leány úgy keresi a csillogást a királyi családban, mint mások a filmsztárokkban, nem is a londoni tömegek különleges alkalmakkor mutatott lelkesedéséről van szó. Legfőképpen a huszoneöt éven felüli vidéki munkásasszonyokra gondolok. A család férfitagjai vagy ügyet sem vetnek a királyi családra, vagy némileg ellenségesek, mert az leginkább katonakoruk soron kívüli díszszemléinek emlékéit idézi fel bennük, s az egészet „tisztára hülyeségnek” tekintik. Énjük egy részével a munkásasszonyok is úgy beszélnek a királyi családról, mint az arisztokrácia bármely tagjáról. Meglehet, a királyi család tagjainak sok a dolguk, naphosszat kezét kell rázniuk stb. stb., de azért van mit a tebbe aprítaniuk, nincsenek anyagi gondjaik, mint minékünk, nem kell holtfáradtan a kölykeikkel veszködniük, „előlről-hátulról kiszol-

gálják őket”. Ilyesféle kommentárok hangzanak el, ha ostoba újsághíreket vagy pletykabeszámolókat olvasnak: „A hercegnő a férje zokniját stoppolja; vagy D. hercegnő saját kezűleg gondozza a kis E. herceget”, a megjegyzés egyértelműen gúnyos-elítélő: „Micsoda remek asszony!”

Úgyanakkor a királyi családot gyakran különválasztják tanácsadótól, a kormánytól, az arisztokrácia többi tagjától. S az, hogy rengeteg munkásasszony képes egyénekként gondolni a királyi család tagjaira, akik tehetetlenül ki vannak szolgáltatva annak a manipulálalt hatalmas gépezetnek, amelyet „azok” működtetnek, s ezért csak nagy ügyvelbajjal „élhetnek rendes családi életet”, lehetővé teszi, hogy napjainkban jóindulattal gondoljanak rájuk, s hogy érdeklődjenek más osztálybeli asszonyokéhoz hasonló, „házasabb” tevékenységük iránt. „Rohadt egy foglalkozás – mondogatják –, ezeket is húzzák-taszgálják, akár csak bennünket.” Ilyenkor nagy rokonszenvvel gondolnak az uralkodó kötelezettségeire, s úgy érzik, a királynő meg a férje a lehető legtöbb szimpátiára, együttérzésre jogosult: „Rendes lány az”, teszik hozzá. A királyi család többi tagjának is megvan a maga helye, akárcsak egy érdekes kisregény szereplőinek: „Azt mondják, alattomos kis bestia”, „Azt mondják, kutya élete van a férje mellett”, „Szeret ám kirúgni a hámból, úgy bizony.” Éppen ezért kíváncsiak a királyi család életének legapróbb részleteire is, a képes folyóiratok pedig messzemenően kielégítik ezt az igényt; az olvasóközönség megkapja azt, amit a *Silver Star* című lap az anyakirálynőről írva, „a család bensőséges, családias szokásainak” nevezett.

B. „Elemi vallásosság”

Akad néhány munkáskertület, ahol a lakosság jelentős hányada még ma is templomjáró. Rádásul itt virágzik leginkább a rengeteg szekta is: tagjaik hosszabb-rövidebb életű imaházakban, trollútvonalak menti alakított üzlethelyiségekben gyűlnek össze. Megjegyzendő, hogy a spi-

ritualizmus néhány megjelenési formája az, amely érthető módon első-sorban a középkori özvegyeket vonzza. Ezek a szekták gyakran olyan embereket is híveik közé sorolhatnak, akik tagjai az egyháznak, vagy valamelyik nagyobb, nem anglikán vallású protestáns felekezethez.

E kerületekben a tágabban értelmezett családoknak legalább egy tagja (esetleg egy nagynéni vagy vénkisasszony unokanővér, vagy éppen ségél valamelyik szülő) rendszeresen látogatja a templomot, vagy az imaházat. A templomot meg az imaházat mind a mai napig bizonyos értelemben a szomszédsági élet szerves részének tekintik. Az emberek a „mi imaházunkról” beszélnek, és sokan, akik nem is látogatójak rendszeresen, úgy érzik, ez is hozzá tartozik a szomszédsági események sorához, így azután elmennek egy-egy jelentősebb alkalommal az istentiszteletre, jótékonyossági bazárra, hangversenyre, esetleg a pünkösdi körmenet kezdetére vagy a karácsonyi némajátékra. „Még a Nemzeti Színházban sem látni jobb előadást”, hallottam százsor is ez utóbbi események kommentárjaként.

Mindennek ellenére az a benyomásom, hogy még ez a minimális „egyházhoz tartozás” is gyengül mindazokban a kerületekben, amelyekben ismerős vagyok. Manapság a legtöbb munkásember se templomba, se imaházba nem jár, legfeljebb családi események kapcsán, mihelyt hatályát veszítette a vasárnapi iskola látogatására vonatkozó szülői parancs. Akad jó néhány család, ahol a felnőtté válás egyik jele – a fiúk hosszú nadrágja, meg a lányok számára engedélyezett kikészítés mellett – az, hogy nem kell többé vasárnapi iskolába járniuk, és a fiatalok otthon olvashatják a *News of the World*-öt, akárcsak az apjuk. Nagyon kevés munkás talál vissza a serdülőkor után az egyházhoz. A felbomlott régi kötelekeket nemigen kötik meg újra.

Noha a felnőtt munkások rendszerint nem látogatnak semmiféle templomhoz hasonló intézményt rendszeresen, tudatosan nem egyházellenesek. A lelkes iránt valószínűleg enyhén cinikus érzelmekkel viseltetnek, hiszen ő is a főnökökkel tart. Ez azonban többnyire derűs cinizmus, aktív ellenséges érzület nem bújík meg mögötte. „Jó buli annak, akinek sikerül bekerülnie – mondják –, sok szerencsét hozzá.” A szemlélet alapja az, hogy mind csibészek vagyunk a lelkünk mélyén,

s az alkalmat meg kell ragadni: nyilván én is így tennék, ha alkalmam nyílna rá.

S mégis, továbbra is templomban esküsznek, imaházból temetkeznek, gyermekeiket megkereszteltetik, és vasárnapi iskolába küldik. Vajon egyszerűen csak „biztosra játszanak”? S amikor szorultságukban imádkoznak, és ilyenkor bevallottan azt teszik, vajon csupán a pánik jele ez, vagy egy lappangó babona hirtelen fellobbanása? Részben kétségtelenül, de távolról sem ez a teljes magyarázat. Akárcsak a más osztálybeliekre, a munkásokra is hatottak a maguk módján az olyan eszmék, amelyek elutasították a vallást. Tapasztalatuk gyakran azt sugalmazza, hogy a vallás tanításai a „való életben” egyszerűen nem hatékonyak, s nem egy ízben csupán az elkerülhetetlen „mindenki harciát mindenki ellen” álcázzák. Mégis, amikor életük fordulópontjain vagy válságos napjaiban templomba mennek, nem egyszerűen viszontbiztosítást kötnek, tudat alatt, bizonyos értelemben még mindig hisznek. Legáltalában a középkorúak, és e helyütt főképpen róluk szólnok.

Először is, hisznek benne, hogy az életnek célja van. Az életnek értelme van, kell hogy értelme legyen. Az ember nem sokat vesződik ennek megfogalmazásával, nemigen elmélkedik elvont kérdéseken, például azon, mi az élet, s hogy ebből milyen következtetések adódnak; de vitathatatlan, hogy az életnek van értelme. „Valamilyen célból vagyunk itt”, mondják, vagy „Kell hogy célja legyen, különben nem lennénk itt”. S az, hogy az életnek valamiféle célja van, feltételezi egy isten létét. G. K. Chestertonnal együtt vallják „a lét ostoba bizonyosságát”, és Reinhold Niebuhr „elemi vallásosságát”. Hasonló egyszerűséggel hisznek mindabban, amit George Orwell így határozott meg: „Tudjuk, hogy léteznek, noha minden érv ellenük szól” (pl. a szabad akarat vagy az egyén léte).

Ugyanígy biztonsággal feltételezik, hogy van élet a halál után, s ezt rendszerint „túvilágnak” nevezik. E kérdésben, ismét csak Reinhold Niebuhr meghatározása szerint, él bennük valamiféle „alapvető optimizmus mindennel szemben, ami eleven és egészséges az emberi életben”. Nézzük csak meg a helyi lapok gyászjelentéseit: mennyit emlegetik a „túvilágot”, hányszor tekintik azt felszabadulásnak az „ide-

lenti” kemény robot alól, a könnyebb, boldogabb lét kezdetének: eltavoztak „a boldog felszabadulás hónapja”, „az áldott megváltás hónapja”, „jobblétre szenderültek”, sőt hozzáfűzik: „előttünk járva...”. A gyászjelentések szövegét rendszerint a hirdetőirodák nyomtatott szövegmintái közül választják ki, s úgy tűnhet, ez ismét csak az érzélesség igényeit kielégítő üzleti fogás, de a nyomtatványszövegek számolnak a vevők kívánságaival, bizonyos meghatározott sablonokat követnek, és nem téves szentimentalizmuson vagy szokáson alapulnak.

Munkáscsaládokban az anyák a mennyországot valamiféle vigasz, sőt némi jutalmat nyújtó helynek tekintik. Keveset gondolnak a vétkéért járó büntetésre, hiszen idelent is mindig ők voltak a bűnbakok. Meglehet, nem mindig „cselekedtek helyesen”, de elvárják, hogy tekintetbe vegyék majd helyzetüket: „csupán igazságot” remélnék és várnak odafent.

Az ilyen anyák a mennyországi életet a családi élet boldogabb oldalait nyújtó pihenőként fogják fel, Isten saját apjuk kivetített és meggyobbított képe (ha az „jóságos apa” volt), aki odafenn sokkal inkább képes igazságot tenni, mert nem nyomasziják a családján kívüli erők, akik fölött semmi hatalma nincsen. Végső fokon, a mennyország az a hely, ahol „egyenest hozza” a dolgokat, és megnyugvást talál. Minden sokkal egyszerűbb lesz: marad idejük pihenni, üldögni. Némi elnéző és megértő „számonkérésre” is sor kerül azokkal a „gonoszokkal” szemben, akik idelent rossz sorsuk okozói voltak. Ismét találkoznak mindazokkal, akik előttük távoztak el az életből, és akik után oly nagyon vágyódtak; az élénk kis húggal, akit a textílygyárban szerzett tbc ragadott el, a tizenkilenc éves korában meghalt angolkóros, okos fiúval.

Ezért helyeznek olyan nagy súlyt a „rendes” temetésre, a „tisztességes szertartásra”, arra, hogy „megadják a módját”, s ezért idegenkednek, mint „természetellenestől”, a hamvasztástól. Nagy összegű biztosításokat kötnek saját temetési költségeik fedezésére, ezért vásárolnak „rendes” fekete ruhát rokonaik temetésére. Az előrelátóbb családok már a születéskor megkezdik a kisebb összegű biztosítások fizetését. Magam is mind a mai napig fizetek egy heti egypennys teme-

tési biztosítást, amelyet anyám kötött közvetlenül születésemet követően; körülbelül tizenöt fontot kapnak majd utódaim temetési költségkiszáradásaként. A biztosítások néha takarékoskodás formáját öltik, egy rokon halála pedig jó alkalom a ruhátár általános felújítására. A „tisztességes” temetés óhaja mögött gyakran az a kívánság is meghúzódik, hogy az ember „ne égen le” a szomszédok előtt, ne legyen oka szégyenkezni e fontos aktus alkalmával. Továbbá, hogy sem a holtteste, sem a koporsót követők ne a szokott kopottas öltözképet viseljék a temetésén. A temetés, és ez nem is tréfa, a legnagyobb pünkösdi ünnepség az életben. Sok más öreg munkásszonyhoz hasonlóan, nagyanyám is gyönyörű ravatali ruhát és leplet készített magának élete vége felé, és újra meg újra elmondogatta, hol találjuk meg e ruhákat. Ez azonban bizonyára paraszti származásából következett.

Az is szokás, hogy a temetés alkalmával pompás lakomát csapnak (hogy „sonkával temessünk”). Ez sem csupán ürügy, hogy nagyot egyenek a biztosítás terhére. Általában ezt tekintik a dolgok rendjének, ezáltal ugyanis, egyszer az életben, nem kell zsongoriskodni, és fogukhoz venni a garast, ha összegyűl a család. Amikor azt látjuk, hogy a délutáni tea idejére mennyire felenged a hangulat, s hallgatjuk az órák hosszát folyó családi pletykálkodást, könnyen kísértésbe esünk, hogy azt higgyük, ez is csak újabb alkalom egy családi pletykádélutánra. Nem vitás, akár a lakodalmon, itt is folyik pletykálkodás, itt is rengeteg ember gyűlik össze. De noha a halotti tor különösen nagyon hasonlít a lakodalomhoz, a hasonlóság nem különösen lényeges.

Amikor a munkáscseregek ragaszkodnak az egyházi esküvőhöz vagy az egyházi temetéshez, olyan hiedelmekből táplálkoznak, amelyekkel a köznapi élet során édes-keveset törődnek ugyan, de többnyire mégis mélyen gyökereznek bennük. E hit, amely tartalmaz néhány alapvető keresztény doktrínát, meggyőződésünk, de nem gyakorolják. Azt se igen hiszik, hogy e hiedelmeknek sok közülük lenne a mindennapi életükhöz. Az, gondolják, egészen más, kérelhetetlen dolog, és az eszméknek semmi helyük benne. Ha megkísérlelnék „a vallásnak megfelelően élni”, hamarosan rá kellene döbbernünk, hogy „pancserok” vagyunk, egykettőre „kikészítenének” bennünket. Jól tudják, hogy ma-

guk és mások is gyakran helytelenül cselekednek, de ezen általában azt értik, hogy másokkal szemben járnak el helytelenül; a bűn, az eredendő bűn fogalma egészében véve idegen a szemléletüktől. Ha valaki közülük feltűnően komolyan veszi a vallási előírásokat, hamarosan ezt halljuk: „Ó, hát arra rájött a buzgalom”, ártalmatlan örültnek, már-már bolondnak tekintik. Megecsik, hogy valóban erről van szó, de nem mindig, az emberek viszont nemigen tesznek különbséget a két eset között. Sokkal elnézőbbek azzal a vallásos emberrel, aki komolyan megkísérel meggyőződését etikailag kialakítani. Az üdvhadserget általában a kissé ügyék látványos szenzációjának tekintik; de „sok jót is tesznek” szociális létesítményeikkel, s ezért tisztelik őket: a *War Cry*t még a kocsmákban is árusítják.

Ha egyáltalán gondolkodnak a kereszténységen, etikai rendszerként gondolnak rá: az erkölcsi és nem metafizikai fogalmakban gondolkodnak. Az elterjedt mondásban: „nem hiszek benne”, a „hiszek” szó általában „egyetértek vele”, „támogatom” értelemben szerepel, mert szinte mindig etikai összefüggésben hangzik el. De a munkásemberek még is szilárdan kitaranak amellett, hogy a kereszténység az etika legjobb formája. Semmiféle ellentmondást nem találnak abban, hogy kijelentésük, napjainkban a tudomány foglalta el a vallás helyét, de azért vallamennyiünknek meg kellene kísérelnünk „a keresztény tanításnak megfélemlően élni”. Mintha a világmindenségre vonatkozólag mindazt elfogadnánk, ami a „tudósoktól” ered; de azt már nem hajlandók elfogadni, joggal, hogy a tudás erkölcsileg nem felel felfedezéseinek alkalmazásáért. Nem arra gondolok, hogy a rettenetes perceiben (például a hidrogénbomba rettenetes erejére gondolva) a munkások, mint sokan mások is, esetleg arra gondolnak, hogy meg kellene büntetni a tudósokat. Arra gondolok, hogy bármennyire fejlődik is a tudomány, bármekkora már-már mágikus hatalma, tekintélye legyen is a tudósoknak, a munkásemberek következetesen vallják, hogy a tudományos munka, a felfedezések alkalmazása szigorú erkölcsi felelősséggel jár.

Az erkölcsi kötelességérzet az, amit általában kereszténységnek tartanak. A kereszténység egyenlő az erkölccsel. A „krisztusi tanítás” a leggyakrabban elhangzó érv, amikor a munkások a vallás védelmé-

ben szót emelnek. Krisztus élő ember volt, s kiváló példáját szolgálhatta annak, hogyan kell élni. Persze manapság senki sem várná el, hogy így lehessen élni: de a példa azért hat. Szeretnek „gyakorlati kereszténységről” beszélni.

Mindig azt hangsúlyozzák, ők, mint emberek, tőlük telhetően mit tehetnének helyesen; emberek, akik nem értik ugyan, miről is szól „mindez a dogma”, de azért jól megérnek egymással a közösségben; emberek, akiknek meg kell tanulniuk együttműködni, meg kell tanulniuk adok-kapok alapon élni. Emögött nem annyira az húzódik meg, hogy valamennyien Isten gyermekei vagyunk (bár a háttérben bizonyos fókig ez is szerepet kap), mint hogy „valamennyien egy cipőben járunk”. Akárcsak Ida, a csaposnő, Graham Greene *Brighton Rocéjában* (Brighton sziklája), ők sem sokat gondolnak bűnnel és megváltással, jóval és rosszal; afelől azonban biztosak, hogy létezik különbség helyes meg helytelen között. Gondolom, világosan látom ennek a szemléletnek a korlátait, de mégsem érzem olyan keserves valaminak, mint Graham Greene. Az adott körülmények között valhatnának jóval kevésbé tetszetős nézeteket is.

Íme, azok a réges-régi mondasok, amelyek a vallás értelmét abban látják, hogy rámutat kötelességeinkre mások iránt, elgázít a közösségi lét szabályai között. Kérdezzünk csak meg találmra fél tucatnyi munkásembert, mit ért valláson, és kapásból, bár távolról sem értelmetlenül, nyilván az alábbi közhelyek valamelyikével válaszol:

„Jót cselekedni.”

„Hétköznapi tisztesség.”

„Segíteni a bajba jutottakon.”

„Barátságos magatartás.”

„Cselekedj másokkal úgy, ahogyan szeretnéd, ha veled cselekednének.”

„Azért vagyunk, hogy segítsünk egymáson.”

„Segítsd felebarátodat.”

„Hogy meg tudjuk különböztetni a jót a rossztól.”

„Tisztességesen élni.”

Ez a fő oka annak, hogy miért iratják be a munkások oly követ-

keztesen gyermekcikket a vasárnapi iskolába. Van persze más is: a szülők szeretnének együtt tölteni egy csendes vasárnap délutánt, s ezt néha még meg is hosszabítják, rábeszélnek a gyermekeket, sétáljanak együtt iskola után, a téai, lehet, az anya egész délelőtt főzött, és délutánra elfáradt; vagy az apa szeretne szundítani egyet, miután az újságot elolvasta. Mindezek mögött azonban ott az a nézet, hogy a vasárnapi iskolának zárlatózó hatása van, és megakadályozza, hogy a gyerekek „rossz szokásokat vegyen fel”.

Köz hely, hogy az imaházak javarészt ugyanezen etikai hajlamnak köszönhetik fejlődésüket, hogy a történeti egyházak összefonódtak az előjogokkal, az utalkodó osztályokkal, a ceremóniákkal; hogy az imaházak lelkészei nem Oxfordban nevelkedtek, és igen sok laikus prédikátort alkalmaztak, s ezek vallási felfogását olykor nagyon is hétköznapi moralizálás alkotta. Nemegyszer „közülünk valók” voltak, s a tehetségük az, amit csodálójuk „aranszájnak” hívtak, a kételkedők pedig „jó dumának” bélyegeztek. Sem a prédikátoroknak, sem a hívőknek nemigen telt az idejéből szertartásokra vagy bármimemű „külsőség-re”; a dekorációnak, akárcsak az istentisztelet rendjének, egyszerűnek és világosnak kellett lennie, miként a lelkész és a nyája közötti megállapított szabályoknak. Azóta persze már réges-régen lelohadt a régi hív, de még ma is fel-fellobban olykor a munkásemberben. S szívesen adnak hangot a gyanújuknak, hogy a római katolikus egyház körül valami sötét titok lappang, ami – úgy vélik – bizonyos mértékig összefügg „a tömjénezéssel, a gyertyákkal meg a többi hasonló kacattal”.

„A sok imádkozás sehova sem vezet” (noha akadnak idősebbek, főképpen nők, akik még ma is rendszeresen imádkoznak, még ha templomba nem is járnak); magunktól is közel kerülhetünk Istenhez, ugyanolyan közel, mint az, aki szüntelenül a lelkész után lohol: „mindenkiben akad jó”, s nem kell imaházba járni ahhoz, hogy valaki jó keresztény legyen. „Vagyok olyan jó keresztény, mint te, pedig nem járok templomba”, mondják. Ezzel persze gyakran együtt jár a hallgatóság fordított következtetés is: „Ugyanolyan rossz vagy, mint én, pedig templomba jársz.” A következtetés mindebből az, hogy a rendszeres templomjáró esetleg kevésbé erényes, mint jó néhányan azok

közül, akik színét sem látják soha a templomnak. Ha nagyon is rendszeresen jár valaki templomba, sőt valamiféle pozíciót is betölt ott, esetleg kármutatónak tekintik, míg az, aki nem kérkedik vallásos érzületével, de tisztességesen él, nyilván sokkal inkább megközelíti a keresztény eszményt. Végtére is, az a kereszténység, ha minden tőlünk telhetőt megteszünk, hogy „közönséges, rendes emberként éljünk”.

Tegyünk meg minden tőlünk telhetőt, de ne feledkezzünk meg a „való világról”, a munka és az adóságok világról sem. Az élet nem egyéb, mint hogy a „lehető legtöbbet kihozzuk a világból”, eljussunk addig, ameddig a képességünk engedi. A lelkünk mélyén valahol ott élhet „Krisztus tanítása”, ha jól meggondoljuk, talán csodáljuk is ezt a tanítást; mégis, ha magára az életre kerül a sor, „hát tudja...”. Merthogy az élet „mélyebb értelmű kérdései” láthatóan nem sokat változtattak azonkon, akiknek idejük, pénzük és hajlamuk is van rá, hogy választ keressenek rájuk.

A legtöbb munkásember, úgy látszik, nemcsak nem vakbuzgó, de eszményei sincsenek; megvannak az elvei, de nem szereti azokat lemeztenítve közszemlére tenni. Szemlélete töbnyire empirikus: meggyőződéses pragmatista. Ez a szemléletmód nem annyira szükségyszerűséből fakad, mint inkább a személyes távlatok közelségéből, és abból, hogy könnyelmű ostobaságnak tekintik, ha túlságosan sokat várnának, főképpen az elismert felekezeteiktől. „Szeretem a tisztességes eljárást” – ez talán nem látszik kielégítő vezérfonalnak a világmindenség megértéséhez, s kissé önelégülten csenghet, de ha egy középkorú férfi egy munkában eltöltött élet után őszintén mondja, akkor az élet nehézségein aratott tisztos diadal jele lehet.

C. Képek a népszerű művészetek köréből – Peg's Paper

Ha meg akarjuk érteni a munkásművészetet, a kiindulópont a munkásság mindennél erősebb érdeklődése az emberi sorsok iránt. A munkásztály művészete lényegében „bemutatás” (s kevésbé „feltárás”), annak szemléltetése, ami már amúgy is köztudott. Abból a tételből indul ki, hogy az emberi élet már önmagában is lenyűgöző. Az élet felismethető mozzanataival kell foglalkoznia, és a fényképszerűből kell kiindulnia, bármennyire fantasztikussá válják is a későbbiek során. Néhány egyszerű, de megdönthetetlen erkölcsi szabállyal kell alátámasztani.

Innen ered a *Thomson's Weekly News* szorosan és a legapróbb részletekig családias vonzereje. A folytatólagos rádiósorozatokat, noha azok középosztálybeli környezetben játszódnak, nem a sznobizmus, hanem az teszi népszerűvé a munkások közt, hogy e sorozatok a mindennapi élet hétköznapi gondjait-bajait tükrözik. S ez is hozzájárul ahhoz, hogy a legtöbb népszerű napilap hírszerkesztése miért tartozik az alacsony szintű szépirodalom birodalmába. A munkásosztály kedvencei, a vasárnapi szenzációhajhászó pletykalapok, az ünnepi olvasmányul szolgáló újságok szorgosan összebogarásznak a brit szigeteken mindent, amihez csak hozzájutnak, s ezeket jóformán az egész felnőtt munkánépesség olvassa. Igaz, érdeklődésüket – akár hírek, akár szépírodalom felé irányul – gyakran felfokozza az „óóóóó!”-elem: egy egészen „egyszerű” lányt leütött egy férfi, akiről kiderült, hogy híres filmszínész; egy csinos fiatal özvegyről kiderült, hogy arzánnal megmérgezte két férjét, és elásta őket a pincében; könnyen elképzelhető, hogy a népszerű irodalom nagy része az ilyen „óóóó” termésetű. A cél az, hogy az olvasó először a fényképszerűen aprólékos aspektusú gondolon; a „mindennapi ctedel” nem a hétköznapi élettől való menekülésre utal, inkább azt sugalmazza, hogy ez a köznapi élet alapvetően érdekes. A hangsúlyt e történetek kezdetben az emberi és részletkérdés-

sekre helyezik, és hol megfűszerezik bünténnyel, szexualitással, csillogással, hol nem. De Rougemont azokról a milliokról beszél (noha a középosztály lebeg a szeme előtt), akik „romantikát lélegeznek... s annak ködében látszólag a szenvedély a legfőbb próba”. Mint majd látni fogjuk, a munkásirodalomban is sok minden akad, ami ezt támasztja alá, de az igazán munkásoknak való kiadványok esetében nem ez a legfontosabb, ami szembetűnik. A munkások szemében ugyanis a szenvedély sem érdekesebb, mint a kiegyensúlyozott otthoni élet.

Jó néhány BBC-program is alátámasztja ezt a nézetet. Figyeljük csak meg, milyen népszerűek a „házas” programok, s nem csak az olyanok, mint például „A család kedvencei” („... a jó szomszédok számára”), s nem is csupán a családrosorozatok meg az olyasféle játékmek, mint például a *Mrs. Dale naplója*, az *Archerék*, a *Huggették*, a *Davisonék*, a *Grove család*, a *Hargreavesék*. Népszerűek a valóban egyszerű, igénytelen programok is, amelyek, akár a régmódibb újságok, gyakran több részből állnak, s ezeket csupán az a körülmény fogja össze, hogy mindegyik egyszerű emberek hétköznapi életével foglalkozik. Olyanokra gondolok, mint például Wilfred Pickle *Have a Go*-ja (Vágjunk neki), vagy Richard Dimbleby *Down Your Way* (Add rá a fejed) című műsora. Ezeknek nincs különleges profiljuk: nem állítják magukról, hogy művészet, vagy a music-hall értelmű szórakoztatás lennének; egyszerűen csak „bemutatják az embereket az embereknél” – és az emberek épp ezt szeretik bennük. Ugyanílyen népszerűek azok a programok, amelyek a munkásosztály ábrázolásában még mindig a music-hallok burleszk hagyományaira építenek, például Norman Evans *Túl a kertfalon* című műsora, és Al Read pompás vázlatai. A siker szempontjából nem szükséges, hogy a műsor hívatásos művészi színvonalat érjen el; ha valóban közvetlen hangú és hétköznapi, népszerű lesz, és érdekesnek találják.

Említettem már, hogy a közhit szerint néhány képes folyóirat (például azok, amelyeket főképpen munkásasszonyok olvasnak, és rendszert *Peg's Paper* [Peg lapjai] és társaiként emlegetnek), szinte mást sem nyújt olvasóinak, mint tömény agyszüleményeket és szenzációkat. Ez azonban nem igaz; bizonyos értelemben a valódiabb munkás-képes-

Lapok jobbak az új típusú lapoknál: még érzékelik annak a csoportnak az életvitelét, amelynek igényeit ki akarják elégíteni, igaz, gyakran kezdetlegesebbek, de – mint láttuk – ennél több is van bennük. A továbbiakban „régébbi képeslapokként” emlitem őket, mert a *Peg's Paper* hagyományait folytatják, és a munkásélet régebbi formáit tükrözik: valójában java részük, esetleg új cím alatt, már tíz-húsz éves múltat tekinthet vissza.

Jóformán az összes képeslapot három nagy kereskedelmi vállalkozás adja ki: az Amalgamated Press, a Newnes Group és a Thomson and Leng. De mind a szerzők, mind az illusztrátorok szemmel láthatólag alaposan ismerik olvasóközönségük életét és nézeteit. Kíváncsi lennének, úgy gyűjtik-e be az anyagukat, kicsinyenként, kívülről, mint annak idején a nottinghami harisnyakészítők. Az anyag zöme szokványos, vagyis az olvasók gondolkodásmódját tükrözi; de ez egyáltalán nem olyan neveléses, mint első pillantásra hinnénk. Ezekhez a lapokhoz képest az újabbban divatba jött néhány képeslap úgy hat, mint egy jól öltözött, éles eszű, tucatnyi korszerű nézetet valló fiatal fiú, szentimentális, babonás és régimódi anyja mellett.

E régébbi képeslapok gyakran fölismerhetők papírjukról, darabosan tagolt szedésükről, olykor még a szaguk is jellemző (ennek most már erősen emlékidéző jellege van számomra, hiszen a régi fiúk lapjaira és a comicsokra emlékeztet), s a tapintásuk is valahogy nyirkos és gombaszzerű. Belső tördelésük is jellegzetes: rendszerint alig néhány betűtípust alkalmaznak; fölismerhetők címlapjaikról is, amelyek általában „laposak”, és – bizonyos korlátok között – merész színezésük – majdnem teljesen feketék, erős kék, piros még sárga árnyalatokkal; alig használnak közbelső színeket. Áruk többnyire három penny, s ilyen címetek találunk köztük: *Secrets*, *Red Star Weekly*, *Lucky Star* (amely magába olvasztotta a *Peg's Paper*t) *The Miracle*, *The Oracle*, *Glamour*, *Red Letter* és *Silver Star* (Titek), Vörös Csillag Hetilap, Szerencse Csillagzat, A csoda, Az orákulum, Csillóság, Vörös Betűk, Ezüst Csillag). Nyilvánvalóan serdülő lányok főképpen pedig fiatalasszonyok számára készültek; így például a *Red Letter* minden három olvasója közül kettő harmincöt éven aluli. Akad

azonban közöttük idősebb olvasónak való is. E lapok olvasóinak száma egyharmad és háromnegyed millió között váltakozik, többségük félmilliónál nagyobb olvasótáborral rendelkezik. Nyilván sok az átfevés, de az olvasók összlétszáma így is tetemes, és szinte mind munkásember.

Szerkesztőket illetően e képeslapok nagyjából azonosak. Sok bennük a hirdetés: szétszórtan az egész lapban, s az utolsó két szövegdal nagy részét is ezek töltik ki. Az első oldalakon rendszerint nincsenek hirdetések. A színes címdalalt követő belső címdal általában vézércikket tartalmaz, vagy a legfontosabb sorozat esedékes folytatását, esetleg a „hosszú, befejezett és izgalmas regény” kezdődik ezen az oldalon. A valamennyi képeslapban rendszeresen ismétlődő hirdetések nem sok árucikket reklámoznak. Néhány kozmetikai cikk mindmáig arisztokratikus csengésével igyekszik hatni, a hirdetésekben bábra készülő rangos hölgyek fényképe látható. A szabadalmazott gyógyszereket reklámozó hirdetésekben olyan gyakran térnek vissza ugyanazok a betegségek, hogy a felületes olvasó arra a következtetésre juthat, az angol munkások mind bélrenyheségben és „idegességben” szenvednek. Számos hirdetés kínál gyógyírt olyan bajok ellen, amelyek miatt „a leány petrezselymet árul”. Megtalálható „a tudósok véleménye szerint” módszer, de még ennek előfutára, a „cigányoktól hallottam” is. Időnként fel-felbukkant egy ezoterikus indiai orvosság hirdetése, nagyjából ilyenformán: „Mrs. Johnson sok-sok évvel ezelőtt leste el e titkot Bombayben, indiai dadájától. Azóta sok ezer ember hálás, hogy megbízt a módszerében.” Férjezett asszonyoknak szólnak a mosópor reklámok, a fejfájás elleni csodaszerek, és a gyermekek számára készülő kaliforniai fügeszirupok reklámjai. De általában abból a feltevésből indulnak ki, hogy asszony olvasóik még elég fiatalok, és lépést akarnak tartani a lányokkal, kozmetikai szerek és samponok segítségével. A postai rendelésre szállító cégek divatos parafa talpú cipőket és nylon fehérenmüt reklámoznak, gondolom, a fiatal nők, fűzőket meg az idősebbek számára. Valamennyi korcsoporthoz, de szemmel láthatóan elsősorban a kispénzű fiatalasszonyokhoz szólnak e lapok nagy alakú (a lapok legterjedelmesebb) hirdetései, amelyek arra szólítják fel őket,

hogy legyenek a gombamód szaporodó ruházati, vagy általános hitelklubok ügynökei; ezek a leginkább Manchester környékén működő cégek fontonként két shillinget, vaskos katalógust, és ingyen levélpapírt biztosítanak ügynökeiknek.

A szövegdalok zömét történetek foglalják el, ezek közé iktatják a rendszeres és alkalmi színes cikkeket. Nem szerepelnek e lapokban politikai kérdések, szociális problémák és művészeti témák. Idegen töltik a népszerű napilapok világa (ezek még ma is azt állítják, hogy élénken reagálnak a hírekre, eseményekre), s elűtnék azoktól a nőknek szóló képelepképtől is, amelyek időnként „szemeznek” a „kulturával”. Akadnak utalások a szépségápolásra, rendszerint egy ismert filmsztár aláírásával, valamint nagyon közvetlen otthoni tanácsok. Találunk bennük fél oldalas tanácsot a „nagynénitől” vagy egy ápolónőtől személyes jellegű problémákra: ezt szokták nevetve „Margit néni lelki klinikájának” emlegetni: a tanácsok többnyire nagyon is ésszerűek. Ezt nem úgy értem (pedig így áll a dolog), hogy soha nem írnak le egyetlen szót sem, amely ne lenne szigorúan erkölcsös. De a tanácsok alaphangja gyakorlatias és józan, s mikor olyan probléma merül fel, amely túlmegy az újságíró ismeretén, közli az érdeklődővel, forduljon orvoshoz vagy valamelyik tanácsadó szervhez. Találunk a képelepképtésnapok dátumából von le következtetéseket.

A történetek könnyűszerrel feloszthatók folytatásos regényekre, a hét hosszú, befejezett történetére, valamint a novellákra (ezek általában egy oldalasak). A hosszú, folytatásos regények meg a hosszabb történetek rendszerint valami mehökkentő meglepetéssel szolgálnak: a szegény fiatalemberről kiderül, hogy valójában gazdag, a lány váratlanul megnyer egy szépségversenyt, noha mindaddig Hamupipókének képzelte magát. Különösen a folytatásos regények esetében van ez így, mert ezeknek „izgalmasnak” kell lenniök, és hétről hétre fokozniuk kell a mindig újra felfüggesztett megdöbbentő fordulatokat. Így tehát rendszerint úgynevezett vad szenvedélyekről és gyilkosságokról szólnak. Többnyire Rafe nevű csinos fickók hajkurásszák a nőket. De náluk sokkalta érdekesebbek, mert nyilván veszedelmesebbek a „lennyű-

göző ringyók”, a Jezabelek, amint az előzetes hirdetések nevezik őket. Ezek a nők vidéki városokban tűnnek fel, nem jelentik be, hogy „iszonyú múltjuk” van, vagy hogy előző, néhány száz mérföldnyire fekvő otthonukban „iszonyatos titkok” lappanganak. Máskor csinos fiatal lányokat tesznek el láb alól, mert az a férfi szerelmes beléjük, akire ők kivetették a halójukat: evezős csónakból vízbe lökik, vagy gúzsba kötve hajókofferekbe gyömöszölik őket. Megteszik azt is, hogy a villamos kazánt halálos fegyverre változtatják: „Első pillantásra nem is tűnt gonosznak, pedig pusztá jelenléte is átkos volt”. „Ezt a nőt magát az ördög alkotta a legisztább angyalok képmására” stb. stb.

Mindenki ismer az efféle irodalommal szembeszegezett és jól megalapozott érveket, eszem ágában sincs félvállról kezelni a kérdést. De ne feledjük: ezek valamennyi osztály népszerű irodalmára érvényesek. Ha azt mondjuk, hogy jó néhány történet a gonosz, a rossz izgalommal szolgál, vajon mit fűzünk hozzá még? Vajon megkülönböztethetők-e a népszerű irodalom egyéb efféle termékeitől? Dennis de Rougemont rámutat, hogy az ilyenfajta történet, különösen, ha a polgárság számára írták, rendszerint kettős arcú: noha a gonosz hős valójában sohasem diadalmaskodik, érzelmileg teljes a diadala; ahol, teszem azt, házasságtörő szerlem áll a történet középpontjában, a meseszöveg érzelmi csálással jár. Azt sugallják, hogy »szellemi« szemszögből a szerető föltötte áll a feleségnek’. „Éppen ezért – folytatja de Rougemont – a házasság intézménye általában igen kedvezőtlen színben tűnik fel, ez azonban nem baj... mivel a középosztály (különösen az európai szárazföldön) nagyon is jól tudja, hogy ez az intézmény már régen nem az erkölcsben vagy a vallásban gyökerezik, hanem szilárdan a pénzen alapul.” De Rougemont hangsúlyozza a szerlem-halál téma lenyűgöző erejét, az olyan szerelmi házasságtörő kapcsolat magával ragadó hatását, amely csak a halálban talál kiutat.

Úgy vélem, különbség van az effajta történetek és a „régébbi” képelepképtésnapok „izgalmas” történetei között. Ez utóbbiakban nemigen fordul elő az explicit feltevések érzelmi elárulása; az izgalom abból adódik, hogy a gonosz csupa olyasmit támad („kikezd az asszonnyal”), ame-

lyeket tudat alatt maga is még lényegesnek tekint: például merényletet követ el az otthon és a házasság intézménye ellen, s mindenekelött az egyéni kapcsolatok és a szenvedély területén fejt ki romboló tevékenységét. Az ilyen történetekben tehát mit sem tudnak kezdeni a szerelem-halál mozzanattal, hiszen ez maradáktalanul végezne a pozitív és tényleges otthon-házasság témával. A házasságtörő viszonyra törő gonosz alakját nyilván nem azért találják kevésbé érdekesnek, mert egy olyan kapcsolat pótörömét kínálja, amely – noha tiltott – kívánatos, hanem mert felháborító támadást intéz az ellen, amiről úgy tartják, nagyon is lényeges. Nem álcázott hős, inkább mumus. Rendszerint nem diadalmaskodik érzelmileg sem úgy, ahogyan az a kifinomultabb irodalomban szokásos (gondolom, de Rougemont erről ír); és voltaképpen nagyon is kevésbé komplikált irodalom.

Méginkább elűtnék ezek a történetek a szex-és-erőszak téma legújabb változataitól, az afféléktől, amelyeket jó néhány vasárnapi lap folytatásokban közöl. Ezekben a szerző megkísérli hogy az erőszaktes és vagy brutális támadás elkövetése alatt némi kis izgalmat keltsen, majd az egész történetet üresen kongó erkölcsi közhelyekbe fullasztja. Még nagyobb szakadék választja el őket a kétszínű szex-és-erőszak kisregényektől. Nincsen bennük semmiféle szexuális izgalom, leírásaik nem igyekeznek szexuális izgalmat kelteni. Úgy gondolom, ennek nem csak az az oka, hogy a nők általában sokkal kevésbé reagálnak az ilyenfajta ingerekre, mint a férfiak, hanem mert ezek egy merőben más világról szólnak. A munkásszonyoknak szóló képeslapok történetei nem tartoznak sem a középosztály, sem a korszerű vasárnapi lapok, sem a legújabb kisregények világába, de legkevésbé a közük ahhoz a környezethez, ahol a tiltott, törvénytbe ütköző kapcsolatokat „jó zriként”, „klasszéként” vagy éppenséggel „haladóként” jellemezhetik. Ha ezekben a történetekben egy leány elveszti a szüzességét, vagy egy feleség megcsalja az urát, ezt olvassuk: „S így, ezen az éjszakán megcsém”, vagy „elkövettem a nagy bűnt”; és noha itt is nyilvánvaló a meghökkenő izgalom, érezzük, hogy ugyancsak igaz az elbukás és a bűn érzete is.

Ha az ember már sok ilyen történetet olvasott, a legmélyebb be-

nyomást az kelti benne, hogy milyen szorosan ragaszkodnak olvasóik életének minden apró részletéhez. A novellák ugyanannyi helyet foglalnak el, mint a folytatásos regény, vagy a hosszú történet, s ezek általában a köznapni élet szórakoztató, vagy szomorú kis eseményeinek hűséges ismertetései. A folytatásos regények néha betörhetnek a még ma is „Anglia úri házainak” nevezett, meghökkenően előkelő világba, vagy bemutathatnak egy-egy rázsát vagy sejtet, de a helyszín többnyire ugyanaz, melyben az olvasó él, és a részletek is meglehetősen pontosak. A bűnügyi történetek jelentős hányada szintén ebben a világban játszódik: kicsoda kétségbeesést szül, amikor Mrs. Thompson áruházi tolvajlással gyanúsíjják stb. Kinyitom a *Silver Start*: a belső címlapon a *Szegyenteljes levelek* című, teljes kisregény, amely így kezdődik:

„Amint Stella Kaye elhúzta a 15. szám kapuretesztét, kinyílt a ház kapuja, és anyja jelent meg, izgatottan integetve.

– Hol késtél? – sottogta. – nem feledkeztél meg a virsliről? Ó, hogy te milyen rendes lány vagy!

Stella rápillantott anyja kipirult arcára, és különleges alkalmakra tartogatott virágmintás kötényére.

Látogatók! Épp, amikor már alig bírja, hogy el ne mondja valamennyiüknek a nagy újságot! Nincs más hátra, el kell halasztani.”

A *Szerets* egyik tipikus száma heti verses strófákat közöl az „Anyá kimenőjéről”, amikor anyja és apa hetente egyszer moziba mennek: „Hétfő este van, és a 3. számban anyá meg apa sietve isszák teájukat. Szegény apa még alig végzett, anyá máris sűrgeti: – Gyereünk már, Fred!”

Az *Oracle* egyik hátsó lapján *A hős barátság* című novella így kezdődik: „A legtöbb asszony, aki a Roper's Road-i kis fűszeresnél vásárolt, már meglehetősen unta a Mrs. Bolsom fiáról szóló történeteket, de ezt nemigen mondhatták meg neki, mert az asszony olyan előzékeny volt, és mindig kisegítette őket, ha megszorultak.” A *Lilian West* egyik jellegzetes egész oldalas története ezekkel a szavakkal kezdődik: „Lilian West rápillantott a konyhaóra. »Atya úristen! – múlt el. – Milyen gyorsan végzek mostanában a házimunkáival!«” A

történet azzal folytatódik, hogy miután az asszony elhatározta, elköltözik házas gyermekeiktől, hogy ne legyen terhükre, ismét megtalálja a boldogságot, mert fölfedezi, hogy még mindig szükség van rá. „Mary egyszerű lány volt, egyszerű munkát végzett a gyárban”, így indul egy másik történet – egyébként röviden ez jellemzi szinte valamennyi történet kiindulási pontját.

Az illusztrációk ugyanennek a légkörnek a kialakítását célozzák. Néhány újabb keletű képslap az „őszinte kamera” típusú fényképes illusztrációkra specializálta magát. A „régőbbiek” azonban továbbra is fekete-fehér rajzokat, mégpedig igen kezdetleges rajzokat alkalmaznak. Különösen a modern kiadványokban nagyon is kifinomult, fekete-fehér vonalas rajzokkal dolgoznak: ezekkel összevetve, a néhány vidéki lapban található, helyi rajzolókat által készített karikatúrák vagy harminc évvel vannak lemaradva. Hasonló a helyzet a „régii” képslapok rajzaival (a folytatásos regény vagy a hosszú történet-illusztráció néha kivételt képeznek ez alól); kivételük kezdetleges, részleteik pedig csöppet sem romantikusak. A lányok rendszerint csinosak (hacsak nem az a történet magva, hogy még a szimpla leány is találhat magának jó férjet), de minden csillogástól mentesen csinosak, mint gyakorta a munkásnők. Blúzt vagy pulóvert viselnek szoknyával, esetleg egyetlen kisesztélyi ruhájukban ábrázolják őket. A képen bemutatott utca egyik sarkában gyárkémény ágaskodik, mögötte húzódik a lámpaoszlopokkal tagolt utca, itt vannak a buszok, a kerékpárok, a helyi tánctermekek meg a mozi is.

Az olvasók életének ez a nagyon is élethű ábrázolása esetleg csak előzményként szolgál egy vágy-történethez: miféle meglepő dolgok történhetnek az ilyen környezetből származó emberrel! Előfordul, hogy a történet ilyen útra tér, hősei néha a társadalmi ranglétrán is feljebb jutnak, hogy az olvasók érezzék, milyen pompás is lehet villában vagy egy előkelőbb negyed lakóházában élni. De többnyire csak az történik velük, ami bárkivel megeshet, a környezet meg az olvasók többségének megszokott világa.

Ha közelebbről vesszük szemügyre e történeteket, nyomban észünkbe jutnak a „szabvány reakciók” ellen hangoztatott érvek: minden reak-

ciónak megvan a maga állandó jellemzési sémája. Átfutok egy perrel foglalkozó riporton: a szájak „összeszorulnak”, az arcokon „feszült izgalom ül”, „borzongás fut végig a hátakon”, a hős „vas önfegyelmet” tanúsít, és fogva tartóit „jeges pillantással” méri végig, jelen levő barátja „szenvetőd szívének” áldozata, miközben a teremben „egyre sűrűsödik a légkör”. Dehát mit jelent mindez? Csupán azt, hogy a cikkeket írói előre gyártott klisékkel dolgoznak, hogy a közönség igényli ezeket a sablonokat, hogy nem tájékoznak fel, nem fogalmazzák a tapasztalatot a nyelv segítségével? Mindez igaz. De ismételni kívánom, hogy ezek mindenekelőtt „bemutatni kívánnak valamit”; az ismert tények képillusztrációi. Az effajta cikkek olvasója aligha birkózna meg bármivel is, ami komoly irodalomnak nevezhető, de akad ezekbenél silányabb szellemi táplálék is, különösen manapság. Ha e cikkeket egy olyan élet hűséges, de dramatizált ismertetésének tekintjük, amelynek formái és értékei ismertek, hasznosabb, ha úgy tesszük fel a kérdést, voltaképpen milyen értékeket testesítenek meg? Semmi értelme, hogy csak ne vessünk rajtuk: mindenekelőtt azt kell értékelnünk, hogy közhely voltuk ellenére egy megalapozott és értelmes életmód mellett emelnek szót. Hasonló a helyzet a karácsonyi és születésnap üdvözlőlapok legelcsépeltebb versikéinek esetében is; ezeket rendszerint épp versikéik „bájossága” és „találó volta” kedvéért választják ki gondos mérlegelés után. A képslapok történeti korlátolt és egyszerű világot ábrázolnak, amely néhány elfogadott és régóta becsben tartott értéken alapul. Gyakran gyermekded és izléstelenül rikító ez a világ, az értékek pedig vastag sugárban törnek elő. De e világ nem romlott, és nem képmutató. Bártran használtnak olyan szavakat, amelyeket igényesebb közönségnek dolgozó írók manapság már csak viszolyogva használnának; sok más író pedig túlságosan is „dörzsölt” ahhoz, semhogy rajtakapják ilyen szavak használatán. Ez a világ, amint más összefüggésben már említettem, a szó eredeti értelmében használja az olyasféle kifejezéseket, mint „bűn”, „szégyen”, „lelkismeret-furdalás”, „rossz”. Teljes egészében elfogadja, sőt vonatkozási pontként alkalmazza azt a szemléletet, hogy az asszony életének célja a házasság meg az otthon, amely szereteten, hűségen és jó kedélyen alapul. Ha egy lány „bűnbe

esik”, a feltevés nem az (s ez csak megerősíti az előbb mondottakat a munkások gondolkodásmódjának etikai hangsúlyáról), hogy a leány „önmaga ellen vétkezett”, ahogyan azt más írók beállítanák, vagy hogy a rövidebbet húzta egy emberi és társadalmi vonatkozásokon kívül eső viszonylatban, hanem az, hogy ezzel elrontotta esélyeit a tisztességes otthonra és családra. Az effajta folytatások történetek gyakori befejezése, hogy a lány felkutatja a felelős férfit, férjhez megy hozzá, vagy pedig talál egy másik férfit, aki – noha mindentől tud – kész feleségül venni, apja helyett apja lesz a gyermeknek, és szereti mindkettőjüket. Elképzelhető, mekkora gyanakvás övezi „a másik nőt”, a Jezabelt, a család megrentőjét, a nőt, aki szántszándékkal zátonyra futtatja a régit vagy éppenséggel a friss házasságot. A nők után koslató férfi is rosszul jár, ha házasságtörés a szándéka, de azelőtt, hogy szándékát megvalósítaná, jóval elnézőbben ítélik meg, mint a szabadon „vadászó” nőt.

Ezen alapsémák körül csapnak magasra az izgalom hullámai, és az érzelmi megrázkódtatások változtathatatlanul a sablonokhoz kötöttek. Nem hiszem, hogy az érzelmi megrázkódtatások kísértésbe vinnék az olvasókat, hogy utánozzák a történetek hőseit, vagy hogy betegesen álmodozzanak róluk. Ugyanolyan viszony áll fenn közöttük, mint a sábkány és a lapos, sivar grund között, amelyről felengedték. A hétköznapi élet alapsémája át- meg átszővi a folytatások regényeket és novellákat valamennyi képeslapban. A kiindulópont pedig ez:

„Ne rontsd el a mai napot, mert egy barátod elhagyott; nem állítod, hogy Isten egészében háttal fordított neked. Az élet rövid ahhoz, hogy haragot tápláljunk, vagy bánatosak legyünk...”

Vagy pedig:

„A boldogság milliónyi észrevétlen kicsiség.”

Szemléletét illetően ez lényegében Mrs. Henry Wood (*East Lynne; Danesbury House* – A D-y Ház –, Mrs. Halyburton's *Troubles* – Mrs. H. gondja) világa, vagy Florence L. Barclay-é (a *The Rosary* – A rózsakert, egymillió példányban kelt el), Marie Corellié (*The Sor-*

rows of Satan – A sátán bánatai –, nénéim szemében valóságos „klasz-szikus”), Silas K. Hockingé (*Ivy, Her Benny, His Father* – Borostyán, Az ő Bennyje, Az édesapja), Annie S. Swané (*A Divided House* – Egy megosztott ház), Ruth Lambé (*A Wilful Ward, Not Quite a Lady, Only a Girl Wife, Thoughtful Joe and How He Gained His Name* – A nyakas gyámleány, Nem egészen úrihölgy, Csak leányasszony, Gondterhelt Joe, és ahogy a nevére szert tett) és még számos más íróé, akit gyakran a Religious Tract Society ad ki, és a vasárnapi iskolák felsőseinek jutalmazására osztogat. Mindezt az újabb képeslapok világa mindinkább kiszorítja. Egyébként kíváncsi lennék, vajon Skóciában tartja-e magát a régebbi típusú képeslap: ott ugyanis még mindig kiadnak egy igen egyszerű külsejű, de rokonszenves hárompennys hetilapot a *People's Friendet* (A nép barátja). Egy hasonló lap, a sheffieldi *Weekly Telegraph*, ha nem csal emlékezetem, alig néhány éve ment tönkre. Néhány „régebbi” képeslap úgy próbálja fenntartani magát, hogy utánozza az újabbak ragyogását, de ez gyakran nem egyéb, mint a régebbi izgalmak felvizezett formája. A plakátok előzetes hírverése vérfagyasztó és lebilincselő új folytatások regényeket harangoz be, a hatalmas méretű illusztrációk pedig a régimódi közönségesség és az újmódi premier plan keverékei.

Néhány újabb típusú képeslap azonban tovább növeli már amúgy is fantasztikus példányszámát. Sok tekintetben ugyanazt a szemléletet testesítik meg, mint a „régebbi” képeslapok, noha túlságosan is nagy közönséghez szólnak, semhogy egyetlen társadalmi osztállyal azonosíthatnák magukat. Jelenősen jobb a kivitelük, és feltehetőleg több specializált cikket közölhetnek „otthoni problémákról”, mint a „régebbi” képeslapok. A „régebbi” képeslapokban akadtak olyan kezdetleges ségek, amelyek eltűnése miatt nincs okunk siránkozni. Ezekre nem tértem ki, mert céлом az volt, hogy bemutassam, milyen szoros szálak fűzték e lapokat a munkásélethez. De az újabb képeslapok frissesége, divatossága, úgy vélem, gyakran átterjed szemléletükre is, és ez a változás nem válik mindig a javukra. A tetszetősség és divatosság könyvnyűszerrel ügyeskedésbe csap át, túlságosan is nagy súlyt helyeznek a pénz-presztízstre (pl. a hírekben szereplő emberek után zárójelben

közlik fizetésüket vagy profitjukat), túlságosan nagy figyelmet fordítanak a közéleti személyiségekre, például az iparmágnások vidám felécséire vagy rádió- és filmszárakra. Valamiféle cicás szelídítettség és túlnyomóan pajzán, szeszélyes hangulat uralkodik el a lapok hasábjain.

A divatos szórakoztató folyóiratok sikeresen vetik ki hálójukat azokra a fiatalabb nőkre, akik csinosak, divatosak és korszerűek szeretnének lenni, és akik semmiképpen sem akarnak régimódiaknak látszani. Meglehet, a „régibbi” képeklapok szeretnének lépést tartani a divatos szórakoztató folyóiratokkal, de hát ez rendkívül költséges lenne; s feltehetőleg még mindig elég széles az olvasótáboruk, hogy haszonnal működhessenek hagyományos alakjukban is. S ha ez már nem megy, nézetem szerint, vagy valóban mélyreható változásokat valósítanak meg, és hasonlóká válnak a „divatos képeklapokhoz”, vagy tönkre mennek.

5. Fejezet

A TARTALMAS ÉLET

A mi osztályunk számára csak egy értelme van mindennek (ha már megkerestük kenyérünket, és kifizettük az adónkat): élni.

A. A közvetlen, a jelen, a vidám: sors és szerencse

Most pedig a konkrétól és személyesről térjünk át a közvetlenre, a jelenlegire és a vidámra. A „legyünk vidámak” szükségességének érzését, mint láttuk, abból a föltevésből vezetik le, hogy az élet óhatatlanul keveset nyújt, és anyagiilag nehéz. Ha ezt a szemléletet nem taglalnánk tovább, túlságosan puhánynak és gyöngének tűnhetne: a munkás-emberek sok tekintetben szentimentálisak, de vidámságuk éppen kevéssé érzélgős tulajdonságaikból táplálkozik. Bizalmatlanok a nagy szeregek vezéreiről, de rendszerint humoros szkepticizmussal viseltetnek irántuk és nagyravágyó törekvéseik iránt; végtére is, „nekünk csak tudnunk kell”, mondják. Vidám gyanakvással tekintenek mind a nagy seregek vezéreire, mind azok nagyhangú kijelentésére. „Ezt már nem veszem be”, mondják, de azért „nem veszik zokon tőlük”. Gyakran derűsen szemlélik a külvilágot, humoruk pedig szinte mindig tekintélyromboló. Vidámságuk egyrészt érzélgőségmentes nonkonformizmuson, másrészt azon alapul, hogy szeretnék „jobb kedvre deríteni magukat”. Ez segít nekik, hogy elviseljék helyzetüket, mégpedig bizonyos méltósággal. Segítheti őket, amint hogy a humor fő erény rangjára emelése bárkit segíthet, hogy közömbösen viseljen el sok mindent, mind a saját világában, mind a külvilágban. Segíti őket abban, hogy józanok, megbízhatóak, állhatatosak, a valósághoz hívek, és válságos helyzetek-